

Hvem stemmer – og hvem stemmer ikke?

Jørgen Elklit
Birgit Møller
Palle Svansson
Lise Tøgeby

Magtudredningen

Hvem stemmer - og hvem stemmer ikke?
En analyse af valgdeltagelsen i København og Århus
ved kommunalbestyrelsesvalgene i 1997

Magtudredningen

Folketinget besluttede i marts 1997 at iværksætte en dansk magtudredning eller, som det officielle navn er, *En analyse af demokrati og magt i Danmark*. Projektet, der forventes afsluttet i 2003, ledes af en uafhængig forskningsledelse.

Magtudredningens forskningsresultater publiceres i en række bøger, som udgives på Hans Reitzels Forlag og i en skriftserie, som udgives af Magtudredningen.

Lise Togeby
(formand)

Jørgen Goul Andersen   Peter Munk Christiansen

Torben Beck Jørgensen   Signild Vallgård

Jørgen Elklit, Birgit Møller, Palle Svensson og Lise Togeby

**Hvem stemmer - og hvem stemmer ikke?
En analyse af valgdeltagelsen i København og Århus
ved kommunalbestyrelsesvalgene i 1997**

Magtudredningen

Hvem stemmer - og hvem stemmer ikke?

© Magtudredningen og forfatterne, 2004

ISBN: 87-7934-843-2

Omslag: Svend Siune

Tryk: AKA-PRINT A/S, Århus

Magtudredningen

c/o Institut for Statskundskab

Aarhus Universitet

Universitetsparken

8000 Århus C

Danmark

Magtudredningen@ps.au.dk

www.ps.au.dk/magtudredningen

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra denne bog er kun tilladt i overensstemmelse med overenskomst mellem Undervisningsministeriet og CopyDan. Enhver anden udnyttelse er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er korte uddrag til brug ved anmeldelser.

Indhold

Kapitel 1. Deltagelse ved kommunalvalg.....	7
Datamaterialet.....	10
Kommunalbestyrelsesvalgene i 1997	12
Valgdeltagelsen siden begyndelsen af 1980'erne	13
Forskning i valgdeltagelse.....	16
Kapitel 2. Valgdeltagelsen blandt danske statsborgere	21
Alder	26
Køn	31
Udenlandsk baggrund.....	33
Civilstand	36
Boet i kommunen kort eller længe?	39
Kontanthjælp og førtidspension	40
Betydningen af den sociale og politiske kontekst.....	45
De svagest og stærkest socialt integrerede	49
Forskellen mellem Århus og København.....	53
Har social integration betydning for valgdeltagelsen?	56
Kapitel 3. Valgdeltagelsen blandt de etniske minoriteter.....	58
Det overordnede billede	59
Englændere i Århus	64
Grønlændere i København	65
Somaliere i København og Århus	67
Marokkanere i København.....	71
Forskellige mobiliseringsmønstre	72
Kapitel 4. Valgdeltagelse og demokrati.....	74
Noter	80
Litteratur	83
Om forfatterne	87

Kapitel 1

Deltagelse ved kommunalvalg

I maj 1996 blev der for første gang afholdt valg til bydelsrådene i Københavns Kommune. Forløbet var nedslående, idet valgdeltagelsen selv efter københavnske forhold var lav. Alt i alt deltog lidt under 40 procent af de valgberettigede i valget. Blandt danske statsborgere på Indre Østerbro, Indre Nørrebro og i Valby var valgdeltagelsen under ét godt og vel 41 procent, mens kun 22 procent af de valgberettigede udenlandske statsborgere deltog i valget (Københavns Kommune, 1997).

Den lave valgdeltagelse var en påmindelse om, at det ikke er en selvfølge, heller ikke i Danmark, at alle går hen og stemmer, når der er valg. En lav - og specielt en faldende - valgdeltagelse bliver ofte opfattet som et tegn på en svækkelse af det demokratiske system. I denne forbindelse var der særligt to sider af valgene til bydelsrådene, der kunne give anledning til bekymring. For det første var bydelsrådene netop oprettet for at skabe en tættere kontakt mellem borgere og myndigheder. Dette mål var tydeligvis ikke blevet nået. For det andet var det første gang, man fik de udenlandske statsborgeres deltagelse i kommunale valg i Danmark ordentlig dokumenteret.¹ Og også her måtte konklusionen blive, at den kommunale valgret næppe opfyldte sin målsætning, som blandt andet er at bidrage til at integrere de etniske minoriteter bedre i det danske samfund.

Når det er værd at opholde sig ved valgene til bydelsrådene i København, er det fordi, det er et af de få områder, hvor der kommer ridser i det ellers meget smukke billede, der kan tegnes af valgdeltagelsen i Danmark. Et andet er valgdeltagelsen til Europa-Parlamentet. Men bortset herfra er det karakteristisk, at der har været en høj og stabil valgdeltagelse i Danmark. Valgdeltagelsen ved folketingsvalgene har gennem de seneste 20 år svinget omkring 85 procent og var efter et midlertidigt lavpunkt i 1990 med 82 procent ved valget i 1998 tilbage på 86 procent. Valgdeltagelsen til kommunalvalgene har derimod svinget forholdsvis stabilt omkring 70 procent. Dette er i modsætning til forholdene andre steder i Europa, herunder i Norge (Bjørklund, 1999: 205) og Sverige, hvor valgdeltagelsen har været jævnt faldende over en periode. Specielt valgene i Sverige i 1998 har givet anledning til megen selvransagelse, idet valgdeltagelsen faldt med fem procentpoint til 81 procent (Bennulf & Hedberg, 1999; Teorell & Westholm, 1999). I et internationalt perspektiv synes Danmark altså at udgøre en und-

tagelse fra en generelt nedadgående tendens, men alligevel kan valgene til bydelsrådene i København godt give anledning til eftertanke.

Og uanset at en kommunal valgdeltagelse på 70 procent efter europæisk målestok er forholdsvis høj, er der stadigvæk 30 procent af vælgerne, der ikke stemmer. Spørgsmålet er, hvem disse 30 procent er. Er de fordelt tilfældigt over alle befolkningsgrupper, eller er det bestemte grupper i det danske samfund, som ikke deltager i kommunalvalgene?

Hvis det sidste er tilfældet, er der ikke blot risiko for, at sammensætningen af de valgte organer – Folketinget, amtsrådet, kommunalbestyrelsen eller Danmarks repræsentation i Europa-Parlamentet – ikke bliver repræsentativ og derfor ikke kommer til at afspejle de forskellige holdningsmæssige og sociale delingslinjer, der er i vælgerkorpset som helhed. Der er også en risiko for, at de politiske beslutningstagere – uden i særligt stort omfang at sætte deres eget genvalg på spil – kan se bort fra de passive vælgergrupper og undlade at lægge deres interesser til grund for de politiske beslutninger.

Ud fra en demokratisk betragtning er det derfor vigtigt at få klarlagt, hvem der stemmer og derfor er repræsenteret og kan regne med at få sine interesser tilgodeset i den politiske proces – og hvem der omvendt ikke stemmer og derfor er underrepræsenteret og derfor også risikerer at blive forfordelt.

Det fremgår af både den danske og den internationale forskning, at den sociale variation i valgdeltagelsen er forholdsvis begrænset (Goul Andersen, 1993: 51; Blondel, Sinnot & Svensson, 1998: 199ff; Verba et al., 1995). Sociale ressourcer som uddannelse og stilling spiller tilsyneladende en mindre rolle for valgdeltagelsen end for andre former for politisk deltagelse. Dette forklares med, at deltagelse i valg dels er en aktivitet, der kræver meget få ressourcer, dels af de fleste mennesker opfattes som en borgerpligt. Folk stemmer således ikke så meget ud fra et ønske om at øve indflydelse på de politiske beslutninger, men fordi de dermed giver udtryk for deres støtte til det samfund, de er en del af. Ved at stemme bekræfter man både for sig selv og sine omgivelser, at man er en velfungerende borger i et velfungerende demokrati.

De, der undlader at stemme, er derfor dem, som netop ikke oplever forpligtelsen til at stemme og ikke føler sig som en integreret del af det politiske samfund. Den laveste valgdeltagelse finder man hos de unge, der endnu ikke er blevet fuldt inddraget i det politiske fællesskab, og hos de socialt marginaliserede, der ikke føler den samme forpligtelse som de socialt veltilpassede til at opfylde kravene til “den gode borger”.

At valgdeltagelsen blandt de unge er lavere end blandt andre aldersgrupper, er vel aldrig blevet opfattet som noget større problem, så længe man kunne konstatere, at nye generationer af unge fortsat gradvist blev inddraget i det politiske fællesskab. Der er så at sige kun tale om en form for startvanskeligheder. Spørgsmålet er imidlertid, om det stadig forholder sig sådan, eller om nye generationer mere permanent vil vise sig at have en lavere valgdeltagelse end andre.

Den lave valgdeltagelse blandt de socialt marginaliserede er mere bekymrende, men var alligevel til at leve med, så længe man kunne konstatere, at de marginaliserede udgjorde en stadigt mindre del af samfundets medlemmer. I de senere år har vi imidlertid på trods af den økonomiske fremgang oplevet en øget politisk marginalisering af socialt svage grupper, for eksempel af personer, der mere varigt lever af overførselsindkomster, og af ufaglærte arbejdere (Goul Andersen, 1993: 51; Mouritzen, 1997: 274). Dertil kommer, at indvandringen har betydet en vækst i andre grupper, der også er svagt integrerede i det danske samfund. Man kan derfor frygte, at der samtidigt med bevarelsen af den forholdsvis høje valgdeltagelse sker en øget polarisering mellem de socialt velintegrerede borgere, der fortsat lever op til normen om at stemme, og de socialt dårligere integrerede personer, der også politisk oplever sig sat uden for det gode selskab og derfor heller ikke stemmer.

Der er således gode grunde til nu at forny interessen for valgdeltagelsen og dens determinanter. Det er baggrunden for den foreliggende undersøgelse, der består i en analyse af valgdeltagelsen ved kommunalbestyrelsesvalget i 1997 i Århus og Københavns kommuner, og som er gennemført ved et samarbejde mellem de statistiske kontorer i de to kommuner og forskere fra Institut for Statskundskab ved Aarhus Universitet. Grundlaget for undersøgelsen er valgbøgernes officielle registrering af hver enkelt valgberettigets deltagelse (eller ikke-deltagelse) i valget. Alt i alt indgår lige ved 630.000 vælgere, eller godt 15 procent af alle landets vælgere, i undersøgelsen.

Det er valgdeltagelsen blandt danske statsborgere, der vil stå i centrum i denne publikation, idet der allerede er publiceret to artikler om valgdeltagelsen blandt etniske minoriteter (Togebj, 1999; Togebj, 2000). Analyserne vil som hovedregel blive foretaget for Københavns og Århus kommuner hver for sig, idet vi dog afslutningsvis vil diskutere, hvordan den forskel i valgdeltagelsen, man finder mellem de to kommuner, kan forklares. Skriftet vil blive rundet af med en oversigtsmæssig analyse af valgdeltagelsen blandt de omkring 74.000 valgberettigede, der har en anden etnisk baggrund end dansk. Den samlede problemstilling for analyserne af både de

danske og udenlandske statsborgere vil være spørgsmålet om den sociale integrations betydning for valgdeltagelsen.

Datamaterialet

Udgangspunktet for undersøgelsen er altså de afkrydsede valglister fra kommunalbestyrelsesvalget den 18. november 1997 i København og Århus. I de to kommuner har man bidraget til projektet ved at sammenkoble forskellige former for offentlig statistik med valglisterens oplysninger om, hvorvidt den enkelte vælger stemte eller ikke stemte. Herved bliver det så muligt at foretage statistiske analyser af en type, som man ellers er afskåret fra. Århus Kommune har i øvrigt selv udarbejdet en oversigtsrapport på grundlag af dette materiale (1999).

En af de markante fordele ved denne undersøgelsestype er, at man helt undgår stikprøveundersøgelsernes indbyggede problem, som jo er den (større eller mindre) statistisk usikkerhed, der altid knytter sig til de fundne resultater. Hertil kommer, at vi heller ikke er nødt til at bygge på vælgerens måske lidt upræcise erindring om, hvorvidt de stemte ved netop dette valg. Vi kan i stedet bygge på de faktiske forhold: Stemte vælgeren rent faktisk – og er der sammenhæng mellem valgdeltagelsen og hvor i kommunen, man bor, hvor gammel man er, hvor længe man har boet i kommunen, og om man får kontanthjælp?

Undersøgelser af vælgeradfærd gennemføres normalt som surveyundersøgelser, hvor en tilfældig stikprøve af vælgere udspørges om deres adfærd ved valget, som regel i kombination med spørgsmål, der kan bruges til at konstruere en form for motivforklaring af denne adfærd.

Heroverfor stilles ofte de såkaldte økologiske undersøgelser, hvor undersøgelsesenheden – og i hvert fald dataindsamlingsenheden – er geografisk-administrative distrikter (for eksempel kommuner), og hvor oplysningerne er hentet fra de officielle valgresultater. Oplysningerne herfra kan så bruges som grundlag for at sige noget om forskelle og mulige forklaringer på forskelle mellem de administrative enheder, for eksempel kommuner, men der er også efterhånden udviklet metoder, der kan anvendes til at drage slutninger om forskelle mellem individer.

Som det er fremgået, er denne undersøgelse imidlertid af en tredje type, idet den dels, som de økologiske analyser, beskæftiger sig med hele populationen – og derfor er lykkeligt fri for stikprøveproblemer – dels, som surveyundersøgelserne, har individuelle vælgere som databærende enhed, hvorfor der ikke er problemer af niveaumæssig art. Interessant nok viser det sig, at vi på visse punkter får resultater, der afviger fra dem, man har opnået

ved anvendelsen af de andre metoder, for eksempel vedrørende valgdeltagelsens sammenhæng med køn og med at få førtidspension. Svagheden ved denne undersøgelsesmetode er så til gengæld, at der er grænser for, hvilke oplysninger man kan hente i de offentlige registre. Eksempelvis kan man ikke få oplysninger om vælgernes motiver.

Der findes kun få andre undersøgelser af samme type. Der kan peges på nogle enkelte, der er gennemført i forbindelse med parlamentsvalg, for eksempel i Finland (Martikainen & Yrjönen, 1991) og Danmark (Jeppesen & Meyer, 1964), eller i forbindelse med regionalvalg i Katalonien (Font & Virós, 1995). Men det er alligevel sjældent, at man støder på totalundersøgelser af alle vælgere i et bestemt område. Der er altså tale om en analyse, der bygger på et helt enestående materiale.

Den foreliggende undersøgelse omfatter som nævnt alle valgberettigede i Københavns og Århus kommuner, uanset om de har dansk statsborgerskab eller ikke. Det drejer sig om 406.477 personer i Københavns kommune og 222.182 personer i Århus kommune (Tabel 1).

Tabel 1. De valgberettigede i Københavns og Århus kommuner opdelt efter statsborgerskab og etnisk baggrund i 1997

	København		Århus	
	Født i Danmark	Født uden for Danmark	Dansk herkomst	Udenlandsk herkomst
Dansk statsborgerskab	347.836	23.114	204.882	6.857
Udenlandsk statsborgerskab	2.270	33.257	202	10.241
I alt	406.477		222.182	

I Kapitel 2 vil de danske statsborgere blive analyseret og i Kapitel 3 personer med udenlandsk eller anden etnisk baggrund. Udenlandsk baggrund er blevet defineret lidt forskelligt i de to kommuner, idet der i København er blevet anvendt statsborgerskab og fødested, mens der i Århus er blevet anvendt statsborgerskab og herkomst, hvor udenlandsk herkomst defineres ved, at begge forældre har udenlandsk statsborgerskab eller er født i udlandet. Det betyder, at personer, der er født i Danmark af forældre med udenlandsk statsborgerskab, men som selv på et senere tidspunkt har fået dansk statsborgerskab, i Århus vil være registreret som danske statsborgere af udenlandsk herkomst, mens de i København vil være registreret som dan-

ske statsborgere, født i Danmark. Det drejer sig dog om en meget lille gruppe.

Man kan i denne forbindelse spørge, hvad det betyder, at undersøgelsen er begrænset til Københavns og Århus kommuner og ikke omfatter hele landet. Kunne man forestille sig, at resultaterne var blevet andre, hvis vi havde haft oplysninger om alle valgberettigede i hele landet? Vores egen vurdering er, at hvad de danske statsborgere angår, gør det næppe større forskel. Argumentet herfor er først og fremmest, at analyseresultaterne fra de to undersøgte kommuner er temmelig ens. Dette peger i retning af, at vi har at gøre med fænomener, der gør sig gældende i alle kommuner og ikke kun i de to undersøgte kommuner. Men det ville selvfølgelig have været en gevinst, hvis undersøgelsen også havde omfattet egentlige landkommuner.

Analyserne af valgdeltagelsen blandt personer med udenlandsk baggrund afslører til gengæld betydelige forskelle mellem de to byer. Her øges generaliseringsmulighederne til gengæld ved, at det er muligt at foretage selvstændige analyser af et meget stort antal nationalitetsgrupper i begge byer.

Kommunalbestyrelsesvalgene i 1997

Kommunalbestyrelsesvalgene i Danmarks 275 kommuner er normalt vidt forskellige, og sådan var det også i 1997. Fredelige og rolige nogle steder – grænsende til det kedelige – mere spændende og dramatiske andre steder, ikke mindst i forbindelse med konstitueringsdrøftelserne, som nogle steder endog går i gang, før stemmerne er talt op (Elklit & Jensen, 1997).

Et hovedtema ved valget i november 1997 i en del kommuner var, hvorledes det ville gå Dansk Folkeparti, som skulle møde vælgerne for første gang – og dét i en situation, hvor indvandrer- og flygtningespørgsmålet mange steder stod højt på den politiske dagsorden. I København fik partiet 9,9 procent af stemmerne og seks af de 55 mandater i Borgerrepræsentationen, medens resultatet i Århus blev 7,0 procent og to af byrådets 31 mandater. At disse tal ligger over partiets landsresultat på 5,1 procent, skal man ikke lade sig forvirre af. Partiet stillede nemlig kun op i lidt over halvdelen af landets kommuner, og en bredere opstilling ville utvivlsomt have betydet, at tilslutningen var blevet mindst et par procent større end de godt fem procent, der nu blev registreret.

Et hovedtema op til kommunalbestyrelsesvalget i Århus var, hvorledes det ville gå Socialdemokratiet, når man ikke længere havde Thorkild Simonsen som spidskandidat. Hans betydning for partiets valgresultat ved de foregående valg havde været uomtvistelig, og selv om han som ny inden-

rigsminister bestemt ikke var ude af rampelyset, var det vel usikkert, om Flemming Knudsen ville kunne løfte arven som ny socialdemokratisk førstemand, specielt da partiets interne opstillingskamp ikke havde været helt uden mislyde. Men partiet fik alligevel 41 procent af stemmerne, hvoraf Flemming Knudsen selv fik lige godt en tredjedel som personlige stemmer. I 1993 var de tilsvarende tal 46 procent og 56 procent af samtlige socialdemokratiske stemmer som personlige stemmer for Thorkild Simonsen.

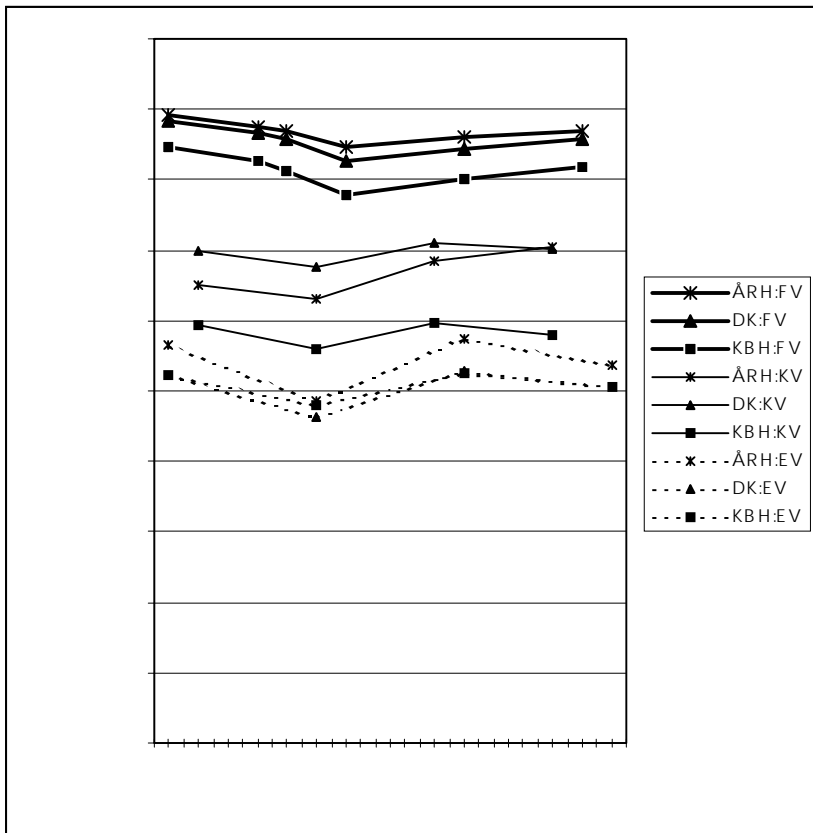
I København var der tilsyneladende ikke tilsvarende interesseskabende spørgsmål på dagsordenen, og i hvert fald slet ikke med hensyn til, hvem kommunens førstemand efter valget skulle være. Til gengæld var der – som ved tidligere kommunalvalg – flere partier og lister opstillet i København end i Århus, nemlig henholdsvis 27 og 19. København og Århus illustrerer således også de forskelle, der er mellem danske kommuner med hensyn til udbuddet af valgmuligheder ved kommunalvalgene, hvor Århus (selv om der som nævnt var 19 partier og lister) har en stemmeseddel, der trods alt mere giver mindelser om Folketingets sammensætning – og derfor for de fleste vælgere må være nemmere at forholde sig til – medens billedet er mere broget i København (Elklit, 1997).

Valgdeltagelsen siden begyndelsen af 1980'erne

Det er velkendt, at valgdeltagelsen i Danmark er væsentligt højere ved folketingsvalg end ved kommunalbestyrelsesvalg og – især – valg til Europa-Parlamentet. Det mønster finder vi da også i begge de to kommuner, således som det fremgår af Figur 1, der viser valgdeltagelsens omfang ved de tre typer af valg fra begyndelsen af 1980'erne til slutningen af 1990'erne. For sammenligningens skyld er gennemsnitstallene for hele landet vist sammen med værdierne for de to kommuner.

Det generelle billede er, som allerede antydet, en betydelig stabilitet over tid. For periodens seks folketingsvalg ses et stabilt mønster, hvor valgdeltagelsen i Århus ved hvert eneste valg lå en anelse over landsgennemsnittet, medens København lå ca. fire procentpoint under. Beskedne fald i valgdeltagelsen ved valgene i 1987, 1988 og 1990 betød, at man i 1990 oplevede den laveste valgdeltagelse siden 1953, nemlig en valgdeltagelse på 82 procent. Men disse fald blev i 1994 og 1998 i et vist omfang opvejet af stigende valgdeltagelse, og selv om niveauet fra 1984 ikke helt blev nået igen, er det bemærkelsesværdigt, at kun ét af de 18 datapunkter lå under 80 procent-linjen. Paralleliteten i de tre kurvers forløb tyder i øvrigt på, at det i højere grad er forhold omkring det enkelte folketingsvalg end forhold i de

Figur 1. Valgdeltagelsen 1984-1999 i Københavns og Århus kommuner og i hele Danmark under ét

to kommuner, der bestemmer, om valgdeltagelsen går lidt op eller ned, hvilket også er, hvad man skulle vente.

Spændet mellem kurverne er større, når vi ser på udviklingen ved de fire kommunalbestyrelsesvalg i 1985, 1989, 1993 og 1997. Her ligger gennemsnitskurven for hele landet i begyndelsen over kurven for valgdeltagelsen i Århus, som imidlertid er steget ved de tre seneste valg, således at den i 1997 lige netop sniger sig op over landsgennemsnittet. Landsgennemsnittet selv viser i øvrigt kun små udsving i sin bevægelse op og ned omkring de 70 procent. Stabilitet er også det dominerende træk, når man ser på København, selv om niveauet her systematisk er 10-12 procentpoint under landsgennemsnittet og ved alle fire valg ligger under 60 procent. Men også for de

tre kommunalvalgskurver ses bemærkelsesværdigt ensartede forløb med fald (om end beskedne) i periodens begyndelse, så stigning – og så et beskedent fald for to af kurverne, i modsætning til den bemærkelsesværdige stigning i Århus.

Valgdeltagelsen i København lå i 1985 kun 5,5 procentpoint under valgdeltagelsen i Århus, en forskel, der gradvist er steget og i 1997 var vokset til 12,5 procentpoint. Forklaringen på denne markante forskel vil vi vende tilbage til i slutningen af Kapitel 2, men formodentlig spiller flere faktorer sammen, såsom de forskellige sociale forhold, det større antal medlemmer af etniske minoriteter (14 procent i København har fremmed baggrund) og formodentlig også en større grad af fremmedgjorthed.

På et endnu lavere niveau ligger deltagelsen ved Europa-Parlamentsvalgene, som med fem års mellemrum har fundet sted i 1979, 1984, 1989, 1994 og 1999, idet valgdeltagelsen her har svinget omkring 50 procent med bundrekord i 1989, hvor alle tre punkter var under 50 procent-linjen. Igen ligger kurven for Århus systematisk over gennemsnitskurven for hele landet, mens kurven for København ligger meget tæt på landsgennemsnittet – og igen er det mest bemærkelsesværdige paralleliteten i kurvernes forløb: nedgang 1984-89, opgang 1989-94 og igen fald 1994-99, om end dog yderst beskedent.

Figur 1 viser således, at deltagelsen ved de tre typer af valg ligger nogenlunde stabilt på tre forskellige niveauer, idet valgdeltagelsen gennem de 15 år for de to kommuner og for hele landet under ét har ligget på 80-90 procent ved folketingsvalgene, på 60-70 procent ved kommunalbestyrelsesvalgene og på 50-60 procent ved valgene til Europa-Parlamentet. Goul Andersen har i Medborgerundersøgelsen fra 1990 diskuteret årsagen til, at valgdeltagelsen har et forskelligt niveau ved de tre forskellige typer af valg. Mest støtte finder han til hypotesen om, at det er manglen på henholdsvis en lokal og en europæisk offentlighed, der mindsker interessen for valgene til kommunalbestyrelser og EU-parlamentet (Goul Andersen, 1993: 50-51).

Et andet gennemgående træk er, at der for alle tre typer af valg er en tendens til et beskedent fald i valgdeltagelsen i perioden frem til 1990, medens der så igen har været en stigning – stadig dog beskedent – ved valgene i 1990'erne, selv om Europa-Parlamentsvalget i 1999 her udgør en undtagelse. Ved dette udviklingsforløb adskiller Danmark sig som nævnt fra en række af de lande, vi naturligt sammenligner os med, ikke mindst Norge og Sverige.

I begge disse lande har man i øvrigt hæftet sig ved, at faldet i valgdeltagelsen er kommet på et tidspunkt, hvor der også er nedgang i antallet af medlemmer i de politiske partier, og meget tyder da også på, at svækkelsen

af partiernes mobiliserende evne spiller en rolle for udviklingen. I Sverige har man også konstateret fald i tilliden til politikerne, så man kan spørge, om de to lande nu blot oplever noget af det, vi så i Danmark i slutningen af 1960'erne og i 1970'erne, hvor vi også oplevede et vist fald i valgdeltagelsen.

Selv om det mest bemærkelsesværdige altså er det ensartede mønster i udviklingen i valgdeltagelsen gennem 1980'erne og 1990'erne, er der som nævnt også forskelle mellem de to kommuner. En af de vigtigste er, at forskellen i stemmeprocenten ved kommunalbestyrelsesvalgene er steget fra 5,5 procentpoint i 1985 til 12,5 procentpoint i 1997, dvs. forskellen er mere end fordoblet.

Forskning i valgdeltagelse

Den første større undersøgelse, som blev fremlagt af den nyetablerede statskundskab i Danmark – *Sofavælgerne* (Jeppesen & Meyer, 1964) – handlede faktisk om valgdeltagelse. Den var hovedsageligt baseret på valglisterne fra folketingsvalgene i 1957 og 1960 og de kommunale valg i 1954 og 1962 og beskrev indgående forskellige sociale gruppers deltagelse i disse valg. Sådanne analyser er ikke foretaget siden. I denne undersøgelse er der for første gang siden *Sofavælgerne* mulighed for at undersøge valgdeltagelsen ud fra samme form for primærmateriale, som Jens Jeppesen og Poul Meyer havde adgang til, altså valglisterne.

I perioden siden 1960 har man således kun undersøgt valgdeltagelsen i Danmark i forbindelse med surveyundersøgelser, dvs. repræsentative stikprøver, hvor et antal vælgere er blevet udspurgt om politiske forhold. Valgdeltagelsen overvurderes gerne i sådanne undersøgelser, dels fordi det frafald, der uomgængeligt er ved den type undersøgelser, i nogen grad omfatter de samme mennesker, som ikke deltager ved valgene, dels fordi nogle af respondenterne nødtigt vil indrømme, at de ikke deltog i det valg, som de udspørges om. Denne uvilje er ikke blot et metodologisk problem for forskningen, men er også i sig selv interessant som udslag af den sociale norm om, at man som en god samfundsborger bør stemme ved offentlige valg.

I den første lærebog i statskundskab, *Komparativ Politik*, som Erik Rasmussen udgav i 1968-69 – altså før surveyundersøgelserne holdt deres indtog i dansk valgforskning – var der i bind 2 sat et større afsnit af til valgdeltagelsen. Rasmussen fremhævede her, at “.. der er gode grunde til at antage at der i nutiden i samfund som det danske råder en social norm som tilsiger vælgerne at afgive deres stemme” (Rasmussen, 1969: 91). Han pegede også på, at langtidstendensen til en stadigt stigende valgdeltagelse fra midten

af 1800-tallet til midten af 1900-tallet kunne ses som udtryk for, at en sådan norm havde fået gyldighed for stadig større dele af vælgerbefolkningen.

Rasmussen var tydeligvis inspireret af Seymour Martin Lipset, som i *Political Man* (1960) havde formuleret fire hypoteser om valgdeltagelsen i forskellige sociale kategorier. Valgdeltagelsen ville således ifølge Lipset blive højere i en social kategori, hvis dens interesser blev kraftigt påvirket af politiske beslutninger, hvis den havde adgang til oplysninger om beslutningernes betydning for sine interesser, hvis den var udsat for pres i retning af at stemme, og hvis den ikke blev udsat for pres fra flere partier om at stemme på dem, altså såkaldt krydspres (jf. Rasmussen, 1969: 97-98).

Den tredje hypotese falder i virkeligheden i to, siger Erik Rasmussen, idet der dels er tale om en social norm, der tilskynder hver enkelt vælger til at betragte valgdeltagelsen som en borgerpligt, dels om normer, som gør sig gældende inden for bestemte kategorier af vælgere. Jo mere ensartet et område er i en bestemt henseende, for eksempel et udpræget arbejderkvarter, desto større er tilskyndelsen til at stemme, jf. den såkaldte *law of the social gravity*, som svenskeren Herbert Tingsten havde påvist allerede i 1937.

At afgive sin stemme er forbundet med et vist – om end ikke voldsomt – besvær, og umiddelbart kan det være vanskeligt for den enkelte vælger at se, at hans eller hendes stemmeafgivning skulle have nogen afgørende indflydelse på valgresultatet. Derfor har nogle forskere hævdet, at det egentlig er mærkeligt, at vælgerne finder det umagen værd at stemme, det såkaldte deltagelsesparadoks. Valgdeltagelse er – med et udtryk fra *rational choice*-terminologien – forbundet med *low cost and low benefit* (Aldrich, 1993). Det besvær, der er forbundet med at sætte sig ind i valgmulighederne og møde op på valgstedet på valgdagen for at stemme, overvindes derfor under alle omstændigheder lettest, når andre former for social tilpasning og integration har fundet sted: “Jo flere grupper, primære som sekundære, vælgerne er tilsluttet, des lettere overvindes trægheden ved varetagelsen af deres rolle qua vælgere” (Rasmussen, 1969: 100).

En stadig læseværdig oversigt over denne integrationshypotese er givet af to amerikanere, Lester Milbrath og Lal Goel, som del af en systematisk gennemgang af forskningen i politisk deltagelse (Milbrath & Goel, 1977). En hovedlinje hos Milbrath og Goel er, at det ikke er nok at se på en persons sociale klasse eller økonomiske position for at finde ud af, hvor integreret vedkommende er i det lokale samfund. En lang række andre faktorer spiller også ind – hvor længe man har boet der, hvilke sociale og foreningsmæssige kontakter man har, hvilken etnisk gruppe man hører til, alder, osv. Alle den slags faktorer bidrager til, hvor centralt eller perifert man opleves som og oplever sig selv som placeret i samfundet.

Jo mere integreret man er, dvs. jo mere centralt placeret man er i de forskellige sociale sammenhænge, jo flere politisk relevante påvirkninger udsættes man for, jo flere af disse påvirkninger tager man sig af, og jo mere politisk aktiv er man. Samtidig deler man i højere grad samfundets dominerende normer og herunder dem, der tilsiger, at man deltager i politik, ikke kun i situationer, hvor der er mange påvirkninger i den retning, men også i situationer, hvor presset er mindre (som det ofte antages at være ved kommunalvalg) (Milbrath & Goel, 1977: 86ff).

I de senere års diskussioner af valgdeltagelsen er teorien om de sociale normers og den sociale integrations betydning for valgdeltagelsen stærkest blevet udfordret af en teori, der siger, at man stemmer, fordi man ønsker at påvirke valgets udfald, og at man gør det i det omfang, man mener, at ens stemmeafgivning har betydning. Valgdeltagelsen skulle derfor variere med, hvor stor vægt valget tillægges, og med hvor stor betydning man tillægger sin egen stemme (jf. Lipsets første hypotese).

De empiriske analyser har ikke ført til nogen entydig konklusion. På den ene side har Mark N. Franklin (1996) argumenteret for de instrumentelle motivers betydning, idet han har vist, at forskellene i valgdeltagelsens niveau i forskellige lande bedst kan forklares af valgenes betydning og af risikoen for, at den enkelte væggers stemme vil være spildt.

På den anden side har de meget grundige analyser af valgdeltagelsen i Sverige ved valgene i 1998 vist, at de instrumentelle motiver helt mister deres betydning, når man yderligere inddrager partiengagementet og sociale normer om at deltage i valg. Jan Teorell og Anders Westholm (1999) konkluderer således efter at have testet de to forklaringstyper mod hinanden, at vælgerne ikke primært går til valgløkalet, fordi de forestiller sig, at de dermed bestemmer valgets udfald og politikken indhold, men fordi det tilfredsstiller dem at give udtryk for deres mening, og fordi de føler sig forpligtet til at deltage i valget. Resultatet er stort set det samme i en ny canadisk undersøgelse, hvor betydningen af valgdeltagelsens omkostninger og fordele stilles op over for betydningen af normer om deltagelse og interesse for politik (Blais, Young & Lapp, 2000). Heller ikke Poul Erik Mouritzens (1997) analyser af kommunalvalget i Danmark i 1993 giver megen støtte til den instrumentelle teori.

Det ser således ud til, at de instrumentelle teorier klarer sig bedre, når man sammenligner lande eller måske byer, end når man sammenligner individer. Her synes til gengæld holdningsmodellerne at klare sig bedre.

Også hvad de sociale faktoreres betydning for valgdeltagelsen angår, har de senere års forskning ført til divergerende resultater. Tor Bjørklund (1999), der blandt andet analyserer den rekordlave deltagelse ved de norske

kommunalvalg i september 1995, peger på, at forestillingen om, at en høj deltagelse vil føre til, at den sociale fordeling blandt de aktive bliver mere ligelig, ikke nødvendigvis holder stik længere. Tværtimod finder han aftagende sociale forskelle i valgdeltagelsen i forbindelse med de senere års faldende valgdeltagelse (1999: 218, 223) samtidigt med, at der er stigende sociale forskelle i forbindelse med andre former for politiske deltagelse. Omvendt viser de svenske undersøgelser af valgene i 1998 meget klart, at faldet i valgdeltagelse især var markant blandt de vælgere, der havde færrest sociale ressourcer (dvs. ugifte, arbejdsløse, lavtuddannede, unge osv.) (Bennulf & Hedberg, 1999; Teorell & Westholm, 1999).

De seneste danske analyser af valgdeltagelsens determinanter er mindre klare i deres konklusioner. Dels kan man konstatere, at sociale ressourcer og strukturelle faktorer som for eksempel uddannelse gennemgående ikke betyder meget for valgdeltagelsen, men samtidig viser det sig, at de svageste grupper, som arbejdsløse og ufaglærte, stemmer mindre end andre grupper i det danske samfund (Goul Andersen, 1993; Mouritzen, 1997).

Alt i alt har 1990'ernes internationale forskning i politisk deltagelse – og specielt valgdeltagelse – peget på en række nye temaer og resultater (jf. også Blondel, Sinnott & Svensson, 1998; Dalton & Wattenberg, 1993; Franklin, 1996; Lijphart, 2000; Rose, 1997; Rosenstone & Hansen, 1993), der i forlængelse af tidligere forskning (Lipset, 1960; Milbrath & Goel, 1977; Wolfinger & Rosenstone, 1980) kan opsummeres således:

1. Valgdeltagelsen i en række lande har været for nedadgående gennem 1990'erne.
2. Valgdeltagelsen er som regel yderst forskellig ved valg til organer på forskellige niveauer.
3. Forskelle i valgdeltagelse kan i betydeligt omfang forklares med institutionelle forhold. Især følgende faktorer bidrager til en høj valgdeltagelse: Forholdstalsvalg, automatisk optagelse på valglisten, gode muligheder for at brevstemme, mulighed for at influere på personvalget, usikkerhed om udfaldet. Her finder man altså en væsentlig del af forklaringen på valgdeltagelsens høje niveau i Danmark.
4. En ikke ubetydelig del af vælgerne stemmer primært, fordi de føler, at det er en slags borgerpligt, ikke fordi de tror, deres stemmeafgivning har den store betydning for slutresultatet. Denne symbolske betydning af valgdeltagelsen (i modsætning til en instrumentel betydning) er imidler-

tid også vigtig, fordi vælgerens oplevelse af et tilhørsforhold til det politiske system herved får et synligt udtryk, som bidrager til at legitimere den politiske proces (Dalton & Wattenberg 1993).

5. Der er fortsat klare forskelle mellem forskellige sociale grupper og kategorier med hensyn til deres valgdeltagelse. I forbindelse med andre former for politisk deltagelse ser man dog ofte større forskelle i deltagelsesomfanget end ved valgdeltagelsen.

Kapitel 2

Valgdeltagelsen blandt danske statsborgere

I forlængelse af ovenstående teoretiske overvejelser vil de følgende analyser af variationerne i valgdeltagelsen tage deres udgangspunkt i forestillingen om, at der i det danske samfund findes en stærk norm om, at man bør stemme ved politiske valg – i hvert fald ved de vigtigste valg, dvs. ved folketingsvalg og kommunalbestyrelsesvalg (jf. Hviid Nielsen, 1994).

Da omkostningerne (i tid og ulejlighed) ved at stemme normalt er forholdsvis små, forventer vi også, at folk stemmer i det omfang, de har del i denne norm. Sofavælgere er kun de, der i mindre grad end andre udsættes for et normpres i retning af at stemme. Det er således ikke den enkeltes sociale ressourcer som for eksempel uddannelse, der er afgørende, men derimod hvor meget vedkommende er eksponeret for normen om at stemme. Forventningen er desuden, at valgdeltagelsen vil variere med graden af integration i samfundet. Jo bedre man er integreret i det bestående samfund, desto mere udsættes man for denne norm. Det teoretiske udgangspunkt er således, at det er graden af social integration, der er den helt centrale forklarende faktor for variationer i valgdeltagelsen på individniveau.

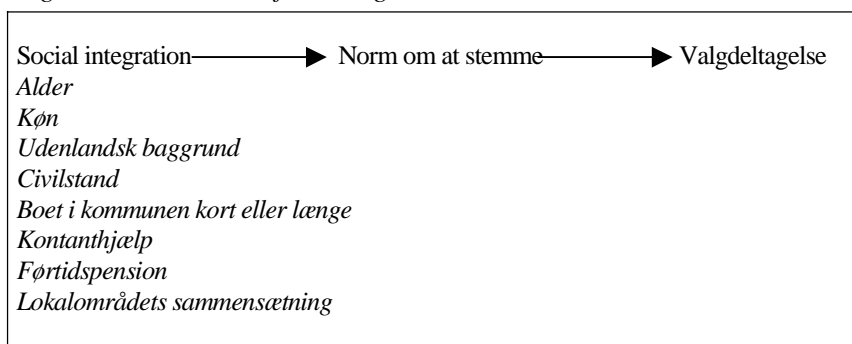
Ved social integration forstås som beskrevet ovenfor inddragelsen i det etablerede samfunds gruppedannelser og netværk. Integrationen foregår gennem deltagelse på arbejdsmarkedet, familierelationer, foreningsdeltagelse, deltagelse i lokalsamfundets aktiviteter og aktiv brug af nyhedsmedier. Hermed påvirkes man samtidig til at overtage de normer, der er dominerende i dette samfund. For de fleste sker denne sociale integration gradvis gennem ungdomsårene ved, at man får en uddannelse og et arbejde, at man stifter familie og anskaffer sig en bolig, og at man bliver medlem af foreninger og organisationer, der varetager ens interesser.

Man skal dog være opmærksom på, at det ofte kan være vanskeligt empirisk at sondre mellem sociale ressourcer og graden af social integration. Det skyldes, at der ofte vil være et sammenfald, således at personer med mange sociale ressourcer også vil være velintegrerede i samfundet. Derimod gælder det ikke uden videre, at personer med få sociale ressourcer vil være dårligt integrerede. Eksempelvis vil borgere med en kortvarig uddannelse ofte være godt integrerede på arbejdsmarkedet, i foreningslivet og med familie, og der vil derfor også være en stor sandsynlighed for, at de afgiver deres stemme.

Alligevel er det sådan, at en stor del af forskningen i politisk deltagelse og i valgdeltagelse har interesseret sig for de sociale ressourcers betydning. Forklaringerne på denne fokusering på de sociale ressourcer er formodentligt, at disse variabler er relativt nemme at registrere, blandt andet fordi de ofte er opgjort som en del af den almindelige offentlige statistik. Derfor er det vigtigt at holde fast i, at det er social integration, der er dette projekts centrale forklaringsvariabel, ikke besiddelsen af sociale ressourcer.

Den overordnede forklaringsmodel kan afbildes som i Figur 2. Vi antager, at social integration skaber større tilslutning til den opfattelse, at det er en borgerpligt at afgive sin stemme, hvilket i anden omgang øger sandsynligheden for, at man faktisk afgiver sin stemme.

Figur 2. Den teoretiske forklaringsmodel

Det foreliggende datasæt giver os mulighed for som indikatorer for social integration at anvende alder, civilstand, udenlandsk baggrund, varighed af ophold i kommunen og modtagelse af kontanthjælp eller førtidspension. I tilgift vil vi også forvente, at lokalsamfundets sammensætning har betydning for graden af social integration. På denne baggrund kan man formulere en række forventninger om valgdeltagelsens sammenhæng med de nævnte integrationsfaktorer:

- Vi vil for det første forvente, at unge og gamle vil stemme mindre end midaldrende, idet både de unge og de gamle må antages at være mindre integrerede i samfundets institutioner end de midaldrende.
- Vi vil for det andet forvente, at folk af fremmed herkomst eller folk født i udlandet vil stemme mindre end folk af dansk herkomst, fordi de anta-

geligt er dårligere integrerede i det danske samfund end dem, der har levet hele deres liv i Danmark.

- Vi vil for det tredje forvente, at ugifte vil stemme mindre end gifte, idet ægtefæller må formodes at påvirke hinanden i retning af en overholdelse af valgdeltagelsesnormen. Dertil kommer, at man nok i almindelighed kan forvente, at gifte i højere grad end andre følger samfundets forskellige normer.
- Vi vil for det fjerde forvente, at vælgere, der kun har boet kort tid i kommunen vil stemme mindre end dem, der har boet i kommunen i længere tid, idet de sidste må forventes at være bedst integrerede i lokalsamfundet.
- Vi vil for det femte forvente, at folk på kontanthjælp og førtidspension vil stemme i mindre omfang end dem, der forsørger sig selv, idet en marginalisering fra arbejdsmarkedet må formodes også at bidrage til en oplevelse af social og politisk marginalisering, dvs. til en følelse af at være udenfor.
- For det sjette vil vi forvente, at vælgere i områder med en lav valgdeltagelse vil stemme mindre end tilsvarende vælgere i områder med en høj valgdeltagelse. Begrundelsen er, at man i et lokalområde, der har tradition for en høj valgdeltagelse, udsættes for et større pres i retningen af at leve op til valgdeltagelsesnormen, end det er tilfældet i områder med lavere valgdeltagelse.
- Hertil kommer så yderligere, at man i hvert fald tidligere ville have forventet, at kvinder stemte mindre end mænd, fordi den dominerende arbejdsdeling mellem kønnene betød, at kvinder i mindre grad end mænd var integreret i samfundets offentlige institutioner, og dermed også i mindre grad underlagt en norm om at afgive sin stemme.

Det virker forholdsvis plausibelt, at alle de nævnte variabler måler forskellige sider af den sociale integration. Spørgsmålet er imidlertid, om variablerne lige så godt kunne måle andre ting, og at ovennævnte hypoteser derfor kunne udledes af alternative teorier om valgdeltagelsen. Som nævnt kan det være vanskeligt empirisk at sondre mellem sociale ressourcer og indikatorer for social integration. Om alle ovenstående variabler gælder dog, at integrationsaspektet forekommer mere fremtrædende end ressource-

aspektet. Man kan også spørge, om variabler som at modtage kontanthjælp og førtidspension i virkeligheden måler klassebaggrunden og ikke social integration. Vi vil undervejs i fremstillingen diskutere nogle af disse alternative tolkninger.

Spørgsmålet er videre, om vi hermed har dækket alle relevante aspekter af den sociale integration? Det har vi næppe. Det ville selvfølgelig have været ønskeligt også at have haft variabler, der målte omfanget af de nære sociale netværk i form af venner og arbejdskammerater eller deltagelsen i det folkelige foreningsliv. Det ville også have været interessant, hvis vi kunne være gået et skridt videre og have inddraget variabler, der mere direkte målte tilslutningen til deltagelsesnormen hos den enkelte vælger. Men sådanne forklaringsvariabler havde forudsat andre typer af data end de registerdata, der har været til rådighed i den foreliggende undersøgelse. Datasættets styrke er imidlertid, at det trods alt indeholder flere indikatorer for social integration, end man ellers som regel har haft til rådighed, samtidig med, at disse oplysninger har en stor pålidelighed.

Datasættets største svaghed er til gengæld, at det er forholdsvis vanskeligt samtidigt at afprøve alternative forklaringer. Vi er ikke i stand til at teste, om sociale ressourcer for eksempel i form af uddannelse i virkeligheden er den afgørende forklaringsfaktor. Vi er heller ikke i stand til at teste, om klasseforskelle i virkeligheden er de bagvedliggende årsager. Og vi er ikke i stand til at teste mere instrumentelle forklaringer på valgdeltagelsen. Dette er imidlertid gjort i andre undersøgelser, der bygger på andre data. Hvad vi kan, og hvad vi gør i denne undersøgelse, er at teste forskellige integrationsvariablers betydning for valgdeltagelsen ved kommunalvalg.

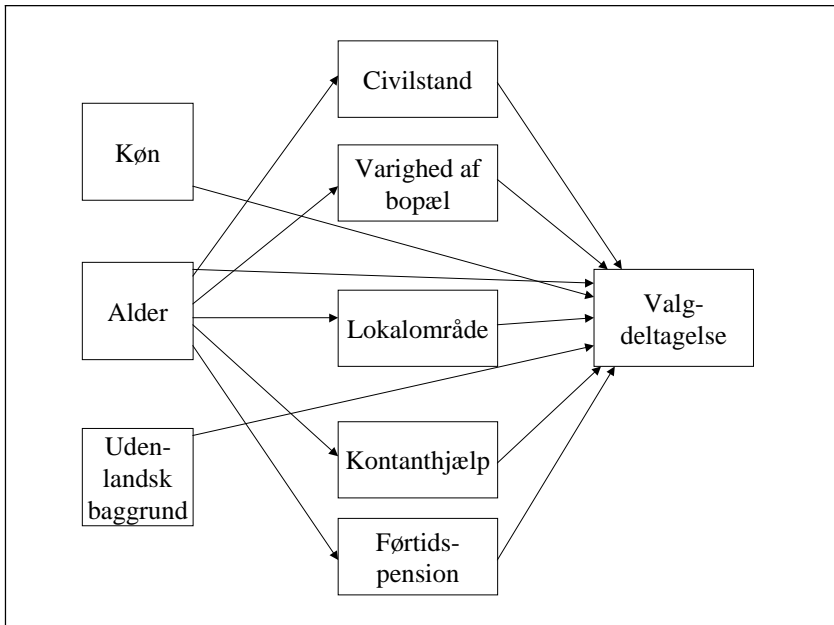
Analyserne i dette kapitel omfatter alle valgberettigede med dansk statsborgerskab og vil blive foretaget på grundlag af kausalmodellen i Figur 3. Alder, fødested (herkomst) og køn kan man jo ikke selv gøre noget ved – ligesom de tre egenskaber ikke kan ændres på grund af strukturelle forhold eller sociale påvirkninger – og derfor er disse egenskaber placeret bagest i kausalkæden. De øvrige egenskaber kommer til senere i livet og kan i et vist omfang være bestemt af de tre førstnævnte. De er derfor placeret nærmere stemmeafgivningen, men på samme niveau, idet der er vanskeligt at vurdere, om nogle af dem skulle være årsag til nogle af de andre.

Analyserne foretages med udgangspunkt i denne kausalmodel, hvilket indebærer, at vi starter med at analysere betydningen af de tre bagestliggende variabler én ad gangen. Af disse tre variabler viser aldersvariablen sig at være langt den vigtigste. Den er så vigtig, at man kan formode, at den øver indflydelse også på de andre variablers sammenhæng med valgdeltagelsen. De øvrige variabler vil derefter hver for sig blive analyseret på den måde, at

først omtales den umiddelbare sammenhæng mellem variablen og stemmeafgivningen, og derefter vises sammenhængen opdelt på alder. Dernæst vil det blive undersøgt, om sammenhængen også består, når man tager hensyn til de andre faktoreres indflydelse. Til allersidst vil den samlede effekt af alle inddragne variabler blive belyst.

Figur 3. Den benyttede analysemodel

Analyserne vil blive foretaget ved hjælp af logistisk regression. Begrundelsen er, at almindelig lineær regressionsanalyse ikke slår til, når den afhængige variabel, i dette tilfælde altså stemmeafgivningen, kun kan antage to værdier, her “stemt” og “ikke stemt”. Fordelen ved logistisk regression i modsætning til almindelig lineær regression er, at de forventede værdier kun kan antage værdier mellem 0 og 1 og yderligere kan fortolkes som procenter, der svarer til den forventede stemmeprocent. Alle resultaterne kan derfor afbildes i overskuelige figurer.²

Som tidligere nævnt omfatter analyserne i dette kapitel kun valgberettigede ved kommunalvalgene, der har dansk statsborgerskab. Blandt dem er nogle imidlertid født i udlandet. I Kapitel 3 vil der blive foretaget en samlet analyse af alle valgberettigede, der ikke er af dansk herkomst, uanset om de

har dansk og udenlandsk statsborgerskab. Der er således en mindre gruppe, der vil indgå i analyserne i begge kapitler.

Alder

Det er velkendt, at valgdeltagelsen har en kurvelineær sammenhæng med alder. Valgdeltagelsen blandt de helt unge er forholdsvis lav, derpå stiger den gradvis indtil omkring 50-års-alderen, og endelig falder den igen, om end forholdsvis langsomt, efter pensionsalderen.

Denne sammenhæng mellem valgdeltagelse og alder genfindes stort set i alle lande og i alle perioder, også i situationer, hvor alle aldersklasser som en følge af en udvidelse af valgretten stemmer for første gang (Niemi, Stanley & Evans, 1984). Man må således gå ud fra, at det er forskelle, der knytter sig til livsforløbet, og at der hverken er tale om generationsforskelle eller om en gradvis tilvænning til brug af valgretten.

Der er formuleret en række teorier om unges lave valgdeltagelse. De forskellige forklaringer kan dog knap nok opfattes som alternativer, da det stort set er de samme fænomener, man hæfter sig ved, nemlig de unges manglende erfaringer og de store ændringer, der i løbet af ungdomsårene sker i den enkeltes sociale situation. Alligevel koncentrerer de forskellige forklaringer sig om lidt forskellige sider af denne proces, ligesom de konceptualiserer udviklingsforløbet forskelligt.

Lipset (1960: 210-211) forklarer først og fremmest de unges lave valgdeltagelse ud fra teorien om krydspres. Lipset mener, at de unge oftere end andre aldersgrupper udsættes for modstridende påvirkninger (fra familie, kærester, venner, studiekammerater, kolleger på nye arbejdspladser osv.) med hensyn til, hvilket parti de skal stemme på, og at de reagerer på denne krydspresituation ved at lade være med at stemme.

Verba & Nie (1972) og Verba, Nie & Kim (1978) ser derimod unges lave valgdeltagelse i lyset af en startvanskelighedshypotese. I de unge år er de fleste uden stabile bånd til politiske og sociale grupper. De mangler endnu at erhverve sig det engagement i de politiske beslutninger, som følger af at bo i lang tid i det samme område, at eje et hus, at have børn i skole osv. I de unge år er det politiske engagement beskedent, fordi de unge har færre politiske erfaringer, og fordi de er optaget af andre ting så som at få et job, gennemføre en uddannelse eller stifte familie.

Endelig opfatter Milbrath og Goel (1977: 114ff) først og fremmest de unges lave valgdeltagelse som et resultat af deres mindre bundethed af normen om at stemme, som igen skulle være en følge af deres svagere integration i det etablerede samfund. Dette er også den konklusion, Teorell og

Westholm (1999) når frem til i deres analyse af valgdeltagelsen i Sverige. Denne forklaring på de unges lave valgdeltagelse har for det første den fordel, at den tager hensyn til, at de unges valgdeltagelse i bestemte perioder – for eksempel 1970'ernes Danmark – er forholdsvis lav, samtidig med, at de er politisk aktive på andre områder. Der er altså brug for en forklaring, der tager udgangspunkt i noget, der er specielt ved valgdeltagelsen.

Integrationsteorien har for det andet den fordel, at den kan forklare den lave valgdeltagelse både i de unge og i de allerældste år. For de ældre gælder det jo, at de med årene mister flere og flere af deres sociale kontakter og ofte har vanskeligt ved at erstatte dem med nye. Endelig er denne tolkning af aldersforskellene i god overensstemmelse med den overordnede teoretiske ramme, som anvendes i denne fremstilling.

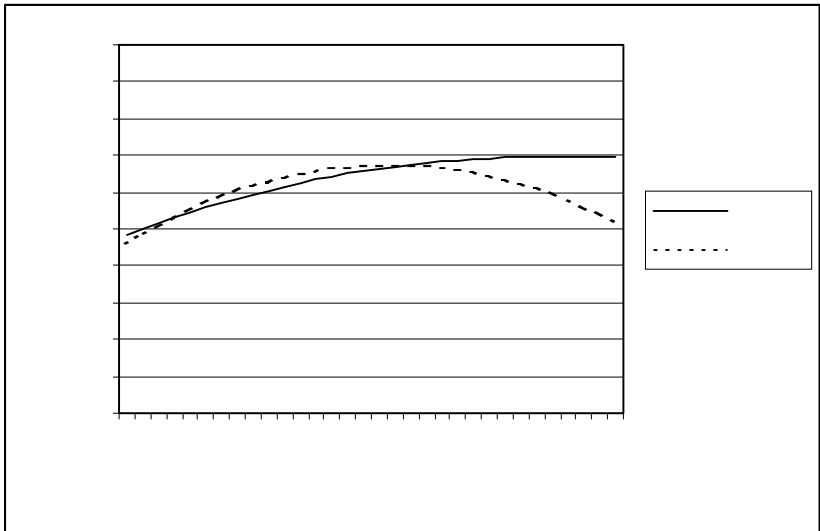
Tabel 2. Valgdeltagelsen i Københavns og Århus kommuner opdelt på alder i 1997. Procent

Alder	København		Århus	
	Procent	Antal	Procent	Antal
18-24	54	57.867	63	33.983
25-29	56	57.865	65	26.515
30-34	56	45.341	66	21.909
35-39	60	29.779	71	19.093
40-44	64	25.334	77	18.600
45-49	67	24.233	80	17.708
50-54	67	24.613	80	17.688
55-59	68	18.455	82	12.662
60-64	70	14.821	83	10.307
65-69	72	14.603	83	8.956
70-74	70	15.661	80	8.389
75-79	65	16.184	74	7.195
80-84	58	13.167	62	4.756
85-	42	12.027	41	3.979
Alle	60	370.950	72	211.739

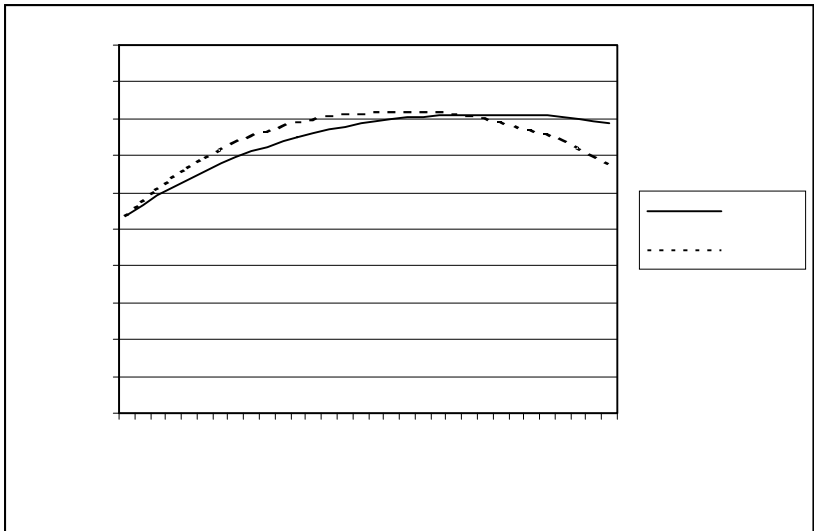
Vi forventer således både i Århus og Københavns kommuner at finde, at valgdeltagelsen har en kurvelineær sammenhæng med alder. Det er da også tilfældet, som det fremgår af Tabel 2. Det er værd at bemærke, at valgdeltagelsen først toppe i aldersgruppen 65-69 år, og at den fortsætter på et højt niveau i hvert fald til 75-årsalderen.

I Figur 4 og 5 er valgdeltagelsens sammenhæng med alder vist for henholdsvis mænd og kvinder i de to kommuner. Vi vil vende tilbage til kønsforskellene nedenfor, idet vi her koncentrerer os om alderssammenhængen.

Figur 4. Københavns Kommune: valgdeltagelsen opdelt på køn og alder i 1997

Figur 5. Århus Kommune: valgdeltagelsen opdelt på køn og alder i 1997

Når kønsvariablen er blevet inddraget allerede på dette sted, er det, fordi der er et vist samspil imellem køn og alder, idet der er forskel på alderens betydning for mænd og kvinder: Kurvelineariteten er mere udpræget for kvinderne end for mændene, idet kvindernes valgdeltagelse falder hurtigere end mændenes efter pensionsalderen.

De kurver, der er tegnet i figurene, er konstrueret på grundlag af de regressionskoefficienter, der er fremkommet gennem en logistisk regressionsanalyse, hvor valgdeltagelsen har været den afhængige variabel, og hvor der som uafhængige variable er indgået køn og alder.³ Kurverne i figurene kan læses som den forventede valgdeltagelse for mænd og kvinder ved forskellig alder. Den fuldt optrukne linje i Figur 4 er således mænds valgdeltagelse i København, og man kan se, at lige under 50 procent af de 18-årige mænd stemte ved valget, mens 70 procent af mændene på 66 år og derover stemte. Tilsvarende viser den stiplede linje kvindernes forventede valgdeltagelse, og det fremgår, at kvinderne stemmer mere end mændene, når de er ca. mellem 25 og 55 år.

Man vil i øvrigt kunne bemærke, at figuren viser en lavere valgdeltagelse for de yngste aldersgrupper end den faktiske valgdeltagelse fra tabellen (jf. også figur 6). Det skyldes, at figuren viser valgdeltagelsen, som den beregnes på grundlag af den samlede regressionsmodel. Herved sker der en udglatning af kurverne, som samtidig kommer til at afvige en smule fra den faktiske valgdeltagelse.

Bortset fra, at valgdeltagelsen er højere i Århus end i København, nemlig i gennemsnit for danske statsborgere 71,8 procent i Århus og 60,4 procent i København, er billedet i de to byer meget ens, og man finder da også det samme samspil mellem køn og alder. For mændenes vedkommende stiger valgdeltagelsen faktisk helt til pensionsalderen, idet stigningen dog er stærkest i starten og mindskes efterhånden, for derefter at holde sig stort set stabil indtil de 80 år, hvor figuren slutter. Sammenhængen er dog lidt mindre udtalt i Århus end i København. For kvindernes vedkommende nås toppunktet tidligere, og der sker et stærkere fald allerede fra 60-årsalderen.

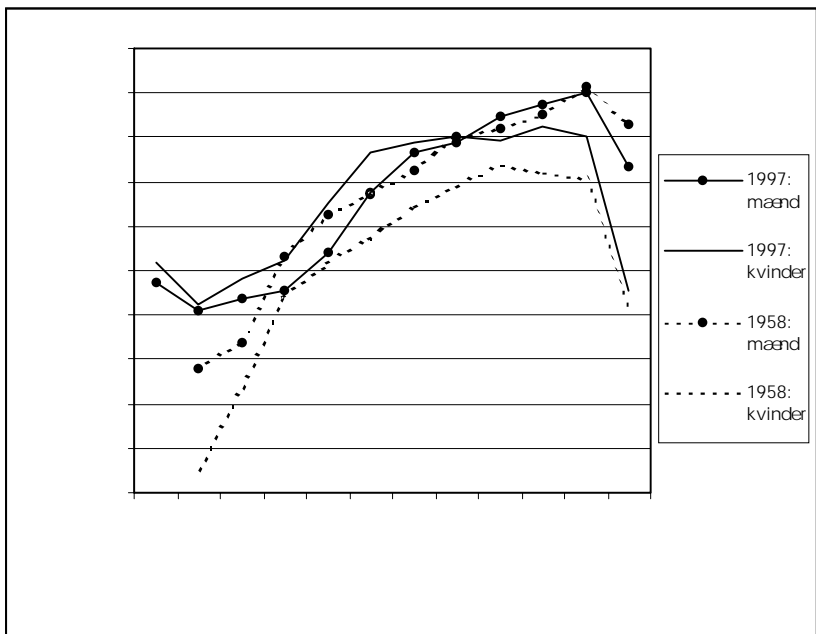
Der er flere forklaringer på dette mønster. For det første er der flere enker blandt de ældre kvinder, mens de ældre mænd oftere stadigvæk er gift. For det andet betyder enkestanden et større fald i valgdeltagelsen for kvindernes vedkommende end for mændenes. Men det kan ikke forklare hele forskellen (jf. Tabel 5). Også blandt de gifte falder valgdeltagelsen stærkere blandt kvinder end mænd, når man kommer over pensionsalderen. Det skal dog bemærkes, at også mændenes valgdeltagelse falder efter de 80 år.

Vi finder således i begge byer og for begge køn den forventede kurvelinære sammenhæng med alder. Kurven topper imidlertid i en tidligere alder

blandt kvinder end blandt mænd. Både aldersforløbet og kønsforskellene i så henseende synes primært at afspejle ændringer, der knytter sig til livsforløbet.

De alderskurver, vi finder i 1997, svarer i øvrigt meget præcist til de alderskurver, man fandt i slutningen af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne (Jeppesen & Meyer, 1964).

Figur 6. Valgdeltagelsen for mænd og kvinder i Århus Kommune i 1958 og 1997. Procent

I 1958 indgår der kun 23-24-årige i kategorien 20-24-årige.

Kilde: Statistisk Årbog for Århus, 1960.

Som det fremgår af Figur 6, er valgdeltagelsen blandt kvinder steget siden da, men kurvernes forløb er for begge køn stort set som tidligere – i hvert fald hvis man ser bort fra de alleryngste. Kvindernes kurve er i hele perioden dykket tidligere end mændenes, og sådan har det formodentlig altid været, uden vi dog kan forklare hvorfor.

Der er heller ikke noget, der tyder på, at unge mennesker kommer senere i gang med at stemme i 1997 end tidligere, snarere tværtimod. Den første

del af kurven ligger faktisk noget højere, end den gjorde omkring 1960, hvilket antagelig skyldes, at uddannelsesniveaut blandt unge er steget (jf. Svensson, 1984). Disse resultater er særlig interessante, fordi man i både Norge og Sverige i forbindelse med nedgangen i valgdeltagelsen oplevede, at nedgangen var størst i de yngste generationer (Bjørklund, 1999: 220; Teorell & Westholm, 1999: 164). Det mest bemærkelsesværdige er faktisk den udtalte ensartethed over tid, sted og køn. Der er således ingen tegn på, at normen om at stemme har vanskeligere ved at få tag i de yngste generationer i dag end tidligere.

Køn

Da kvinder for første gang havde mulighed for at stemme ved kommunalvalg (i 1909), var deres valgdeltagelse godt og vel 25 procentpoint lavere end mænds. Afstanden mellem de to køns valgdeltagelse er siden gradvist blevet mindre. I 1933 var afstanden reduceret til ti procentpoint, i 1962 til fem procentpoint og i 1974, hvor Danmarks Statistik sidst opgjorde valgdeltagelsen på køn, var forskellen reduceret til knapt fire procentpoint (Dahlerup, 1984: 251). Endelig var der ved undersøgelsen i 1997 hverken i København eller i Århus nogen forskel på mænds og kvinders valgdeltagelse (Tabel 3). Præcist hvornår denne lighed i valgdeltagelse blev nået, ved vi dog ikke.

Tabel 3. Mænds og kvinders valgdeltagelse i Københavns og Århus kommuner i 1997. Procent

	København		Århus	
	Procent	Antal	Procent	Antal
Mænd	60,5	175.810	71,9	101.634
Kvinder	60,3	195.140	71,7	110.105

Man kan spørge, om denne udvikling i relationen mellem de to køns valgdeltagelse kan forstås ud fra integrationshypotesen, hvor valgdeltagelsen først og fremmest antages at variere med accepten af den norm, at det er enhver borgers pligt at afgive sin stemme, og hvor tilslutningen og accepten af denne norm antages at variere med graden af integration i det etablerede samfund. Skal man med udgangspunkt heri forklare kvinders relativt stigende valgdeltagelse, må der altså i den samme periode være sket en stærkere integration af kvinder i samfundets institutioner.

I en vis forstand har kvinder naturligvis altid været stærkt integreret i det danske samfund, men denne integration er først og fremmest foregået gen-

nem familierne. Det traditionelle samfund har også i Danmark været præget af en arbejdsdeling mellem familiens medlemmer, hvor kvinden havde ansvaret for hjem og børn, mens manden tjente pengene og varetog familiens interesser i forhold til de offentlige myndigheder og det politiske liv. Denne arbejdsdeling blev ikke nødvendigvis ophævet, fordi kvinderne fik valget. Man kan derfor godt sige, at kvinderne fortsat var marginaliserede i forhold til det offentlige liv uden for familien. Det var givetvis ikke alle kvinder, der følte den samme forpligtelse til at stemme som de fleste mænd, og det var ikke nødvendigvis alle mænd, der opfordrede deres koner til at gå med dem hen til stemmelokalet.

Dette forhold har imidlertid ændret sig. Stadigt flere kvinder har fået en kompetencegivende erhvervsuddannelse, stadigt flere kvinder er blevet erhvervs-mæssigt beskæftigede, og der sidder efterhånden en hel del kvinder i råd og nævn og i folkevalgte forsamlinger. Kort sagt er kvinderne gradvist blevet stadigt bedre integreret i alle sider af samfundslivet. Det betyder naturligvis ikke, at der på alle områder er skabt fuldstændig lighed mellem kønnene, men kvinderne er ikke længere marginaliserede i forhold til samfundets institutioner (Togebj, 1994). Man må derfor også formode, at kvinder i dag udsættes for det samme pres som mænd om at afgive deres stemme. Dette giver en plausibel forklaring på den relative stigning i kvinders valgdeltagelse.

Det fremgik også af Figur 4 og 5, der angav valgdeltagelsens sammenhæng med alder og køn, at kvinderne i de yngre aldersgrupper i både Århus og København stemmer i lidt større omfang end mændene. I København krydser linjerne hinanden omkring 55-års-alderen, og i Århus endda først omkring 63-års-alderen.

Mønsteret er altså ens i København og Århus, og der er ingen grund til at tro, at det ikke forholder sig på samme måde i resten af landet. Ifølge Jeppesen & Meyer (1964) skete udgligningen mellem kønnenes valgdeltagelse lidt tidligere i hovedstaden end i resten af landet, men der er ikke noget, der tyder på, at Århus skulle have været foran resten af landet. Samtidig viser de ældre registerdata imidlertid, at udviklingen skete lidt hurtigere ved folketingsvalgene end ved kommunalvalgene (Jeppesen & Meyer, 1964: 34). Man kan således antagelig tillade sig at slutte, at mænd og kvinder i dag i Danmark deltager i helt samme omfang ved kommunalvalg og folketingsvalg, mens det er et mere åbent spørgsmål, om der er forskel med hensyn til valgene til Europa-Parlamentet (jf. Goul Andersen, 1993: 51).

Når det er værd at understrege dette, skyldes det, at de to senest publicerede analyser af valgdeltagelsen i Danmark – som dog ikke omfatter valget i 1997 – konkluderer, at kvinders valgdeltagelse ligger fire-fem procent-

point under mænds ved både kommunalvalg og folketingsvalg (Goul Andersen 1993: 51; Mouritzen, 1997: 274). Forklaringen på denne diskrepans i resultater er givetvis ikke, at der er sket en vældig forskydning i de to køns deltagelsesmønstre fra slutningen af 1980'erne og begyndelsen af 1990'erne til 1997, men er langt snarere at finde i de forskellige datagrundlag. Goul Andersen og Mouritzen bygger begge på survey-data (med den uundgåelige stikprøveusikkerhed), og begge har vejet svarene, så resultaterne fremtræder med den korrekte deltagelsesprocent ved de pågældende valg.

Surveyundersøgelser resulterer imidlertid altid i en overdreven høj valgdeltagelse, dels fordi undersøgelsesfrafaldet vil være størst blandt dem, der heller ikke stemmer, dels fordi folk er tilbøjelige til at "glemme", at de faktisk ikke stemte ved det pågældende valg. Dette understreger i øvrigt – som også fremhævet i Kapitel 1 – at der eksisterer en levende norm om, at man bør deltage i et valg. Hvis alle var lige glemsomme, ville de foretagne analyser give pålidelige resultater, men dersom nogle er mere glemsomme end andre, mænd måske mere "glemsomme" end kvinder, har det alvorlige konsekvenser for resultaterne, specielt når man vejer sine data for at opnå den korrekte valgdeltagelse. Hermed forøges nemlig yderligere afstanden mellem valgdeltagelsen i grupper med relativt god og relativt dårlig hukkommelse.

Sammenfattende kan vi derfor konkludere, at kvinder og mænd i dag stemmer i samme omfang, om end der forekommer et vist samspil mellem køn og alder. Da køn heller ikke ved de senere multivariate analyser, hvor alle variabler inddrages samtidigt, synes at spille nogen selvstændig rolle (tværtimod reduceredes betydningen yderligere), har vi valgt helt at lade køn udgå af regressionsmodellen.

Udenlandsk baggrund

Når spørgsmålet om variationerne i valgdeltagelsen ved de danske kommunalvalg er blevet taget op igen, skyldes det blandt andet, at vælgerkorpset gennem de senere år er blevet udvidet med et betydeligt antal personer af udenlandsk herkomst. Analyserne i dette kapitel handler imidlertid som nævnt kun om den del af de valgberettigede, der har dansk statsborgerskab. Men en del af disse er af udenlandsk herkomst. Det er denne gruppes valgdeltagelse, vi vil se på i dette afsnit.

Hypotesen vil på baggrund af integrationsteorien være, at vælgere af udenlandsk herkomst har en lavere valgdeltagelse end vælgere af dansk herkomst, fordi de – selv når de har dansk statsborgerskab – gennemgående vil være svagere integreret i det danske samfund end de danske statsborge-

re, der er født og opdraget i Danmark af danske forældre. De vil derfor også i mindre omfang have været udsat for et moralsk pres i retningen af at stemme.

Desværre er der lidt forskel på de oplysninger, vi på dette område har fra de to kommuner. I Århus Kommune har vi oplysninger om den enkelte persons herkomst, hvor udenlandsk herkomst defineres ved, at personen er født i udlandet, eller at begge forældre har udenlandsk statsborgerskab. I Københavns Kommune har vi derimod oplysninger om personens fødested. Alt i alt er der blandt de danske statsborgere i Århus omkring tre procent af udenlandsk herkomst, mens der i København er omkring fem procent, der er født i udlandet.

Tabel 4. Valgdeltagelsen i Københavns og Århus kommuner opdelt på udenlandsk baggrund i 1997. Procent

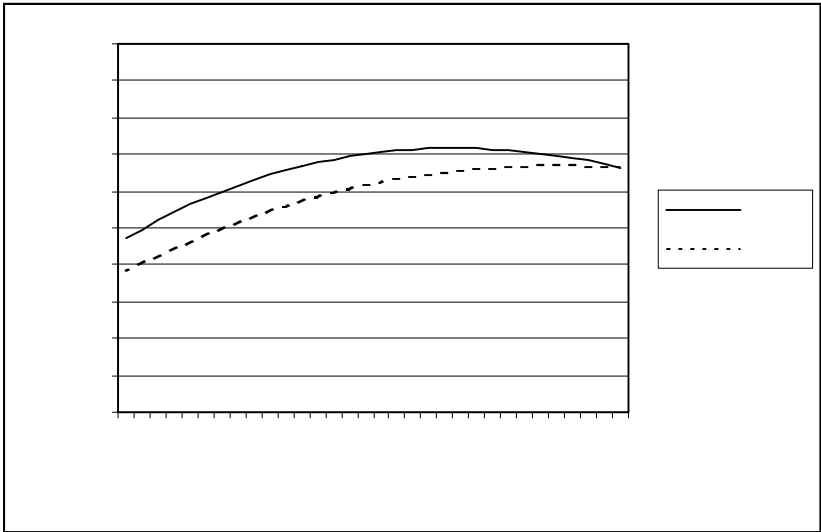
	København		Århus	
	Procent	Antal	Procent	Antal
Dansk	61	352.546	72	204.882
Udenlandsk	52	18.404	60	6.857

Tabel 4 viser valgdeltagelsens sammenhæng med fødested i Københavns Kommune og med herkomst i Århus Kommune, og Figur 7 og 8 viser derefter sammenhængene opdelt på alder. Det fremgår, at mønstrene i København og Århus ligner hinanden meget. Begge steder har danske statsborgere med udenlandsk baggrund en lidt lavere valgdeltagelse end dem med dansk baggrund. Men forskellen er ikke stor, selv om den dog er større i Århus end i København, for de 50-årige således tolv procentpoint over for otte. Men sammenhængen er altså helt, som man skulle forvente ud fra integrationshypotesen.

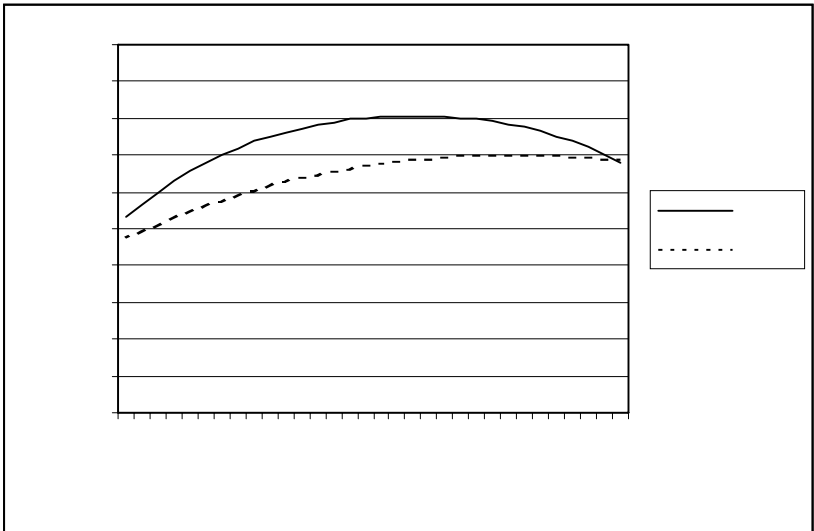
Man kan gå et skridt videre og spørge, om det er den udenlandske baggrund i sig selv, der kan forklare den lavere valgdeltagelse, eller om forklaringen er den i øvrigt dårligere integration i det danske samfund. Dette har vi kunnet få svar på ved i en multivariat analyse også at inddrage konthjælp, førtidspension, civilstand og lokalområdet. Disse faktorer viser sig stort set ikke at påvirke sammenhængens styrke. Det tyder således på, at udenlandsk baggrund har en (mindre) selvstændig betydning.

Alt i alt er betydningen af udenlandsk baggrund dog ikke stor. For det første er det i begge kommuner forholdsvis små grupper, der har udenlandsk baggrund, og for det andet er forskellen i valgdeltagelsen mellem personer med dansk eller udenlandsk baggrund ikke særlig stor. Vi vil der-

Figur 7. Københavns Kommune: valgdeltagelsen opdelt på alder og fødested i 1997

Figur 8. Århus Kommune: valgdeltagelsen opdelt på alder og herkomst i 1997

for heller ikke inddrage denne variabel i de følgende analyser, men gemme den til den afsluttende analyse, hvor alle variabler inddrages samtidigt. Til gengæld vil hele spørgsmålet om de etniske minoriteters deltagelse i kommunalvalgene blive taget op i Kapitel 3.

Civilstand

At der er sammenhæng mellem civilstand og valgdeltagelse, er velkendt fra mange tidligere undersøgelser – danske såvel som udenlandske. For eksempel konstaterede man i *Sofavælgerne*, at enlige vælgere havde en lavere valgdeltagelse end gifte (Jeppesen & Meyer, 1964: 44). Det søgte man at forklare med en argumentation, der faktisk ligger meget tæt på integrationshypotesen. Jeppesen og Meyer pegede nemlig på, at de gifte er præget af et fast livsmønster, der skyldes “en højere grad af tilpasning til samfundsforholdene,” og at de gifte i højere grad end andre grupper er “modtagelige for den påvirkning i retning af konformitet, som formodentlig er en betydelig faktor i den udvikling, der har bragt valgdeltagelsen op på det nuværende niveau” (Jeppesen & Meyer, 1964: 49).

I senere undersøgelser har man søgt empirisk at teste, hvad det er ved det faste forhold, der gør, at man også stemmer mere end andre. I deres analyser af det svenske rigsdagsvalg i 1998 afviser Teorell og Westholm (1999) således, at forklaringen skulle være de reducerede informationsomkostninger (jf. Teixeira, 1987: 23). Til gengæld finder de støtte for en hypotese om, at der forekommer et socialt pres inden for familien mellem ægtefællerne eller de samboende om at stemme. Sören Holmberg (1990: 190) har tidligere formuleret det på den måde, at det “at stemme er et familieanliggende” (jf. også Wolfinger & Rostenstone, 1980; Martikainen & Yrjönen, 1991).

Hvis variationerne i valgdeltagelsen først og fremmest skal forklares af graden af social integration, må man altså forvente, at valgdeltagelsen er højere blandt gifte end blandt ugifte. Sådan er det da også: Både i København og Århus og blandt både mænd og kvinder er valgdeltagelsen 10-15 procentpoint højere blandt gifte end blandt andre civilstandskategorier (jf. Tabel 5). Det skal nok understreges, at kategorien “gifte” kun omfatter lovformeligt gifte, altså ikke samboende.

Valgdeltagelsen blandt de to hovedgrupper, vi opererer med, dvs. gifte og “ugifte”, og hvor “ugifte” er alle andre end de gifte, er for de to kommuner vist i Figur 9 og 10. Der kan i øvrigt være grund til at nævne, at der i materialet er forholdsvis langt færre gifte i København end i Århus, nemlig henholdsvis 28 og 42 procent.

Tabel 5. Valgdeltagelsen i Københavns og Århus kommuner opdelt på civilstand og køn i 1997. Procent

		Giftede	Ugifte	Fraskilte	Enker og enke- mænd	Alle
København**	Mænd	71	56	56	65	60
	Kvinder	69	57	57	56*	60
Århus	Mænd	82	64	65	72	72
	Kvinder	81	66	65	63*	72

* Der er langt flere enker end enkemænd, så deres gennemsnitsalder er også højere.

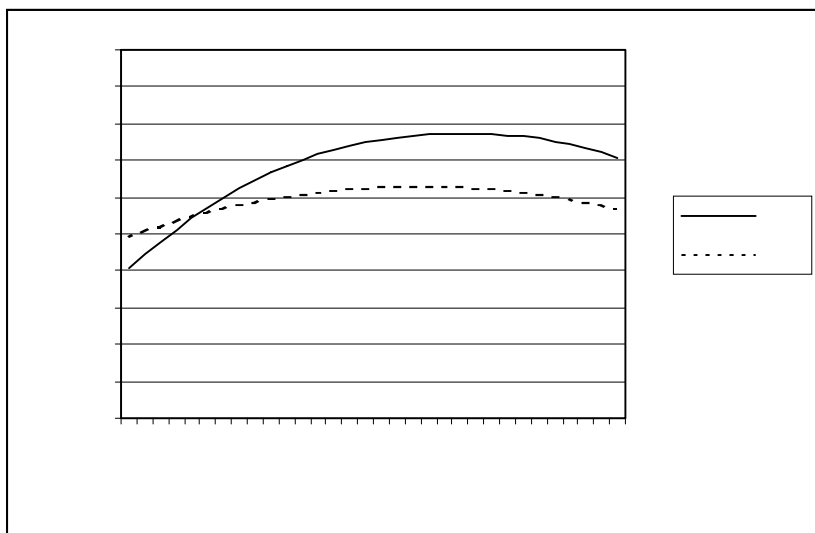
** Københavns Kommune har også registreret valgdeltagelsen for civilstandskategorierne "registreret partnerskab" og "tidligere registreret partnerskab". Blandt mænd er valgdeltagelsen i de to kategorier henholdsvis 71 og 67 procent, blandt kvinder 77 og 54 procent.

Også i disse to figurer ser vi kurver med relativt ensartede forløb. I de yngste aldersgrupper har de gifte en lavere deltagelse end de ugifte, men fra sidst i tyveårsalderen skifter billedet. I både Århus og København har de gifte i de øvrige aldersgrupper en højere valgdeltagelse end de ugifte, idet det også bemærkes, at afstanden mellem de to kurver er lidt større i Århus end i København.

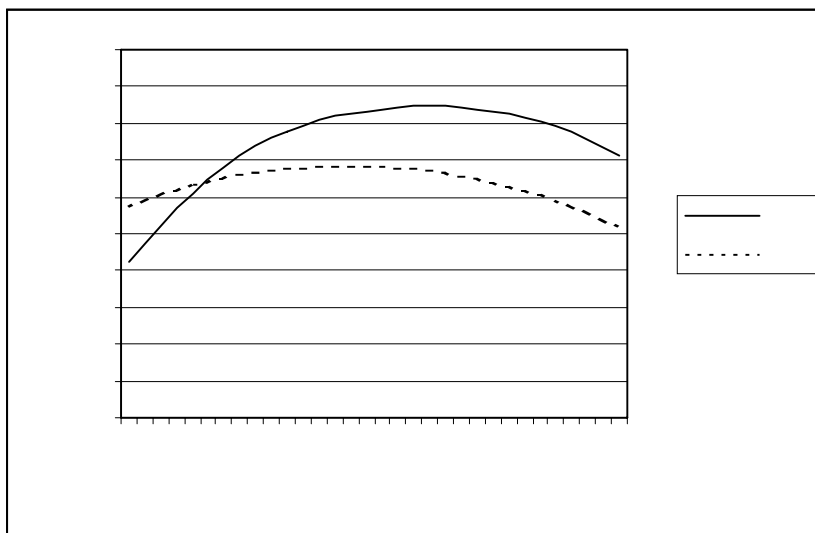
Sammenhængen mellem civilstand og valgdeltagelse opdelt på alder er i øvrigt ikke blevet undersøgt ofte – og ikke med en så fintmasket aldersopdeling som her – og resultatet har derfor som regel været, at der ikke er blevet konstateret nogen særlig forskel på de unge giftes og ugiftes valgdeltagelse (Martikainen & Yrjönen, 1991; Wolfinger & Rosenstone, 1980). Blandt andet derfor er kurvernes forløb i de to figurer bemærkelsesværdig. Skal vi også forklare den omvendte sammenhæng, som vi finder blandt de unge, ud fra integrationsteorien, må forklaringen være, at normen i Danmark i dag er, at man gifter sig forholdsvis sent, og ofte først, når man venter eller har fået det første barn. De meget tidligt gifte vil derfor nok vise sig også i andre henseender at adskille sig fra deres ugifte jævnaldrende – for eksempel ved at de har fået børn i en ung alder.

For de ældre aldersklasser ses en markant sammenhæng mellem civilstand og valgdeltagelse. Der er næppe tvivl om, at kurvernes forskellige forløb for gifte og ugifte afspejler en højere grad af social integration og et større socialt pres for at stemme blandt de gifte. De to figurer svarer således til, hvad vi skulle forvente. Den forholdsvis flade kurve for de ugifte afspejler en mere permanent lavere grad af sociale integration, medens den stigende kurve for de gifte afspejler, at de over livsforløbet bliver mere og mere integreret i det omgivende samfund og dets normer.

Figur 9. Københavns Kommune: valgdeltagelsen opdelt på alder og civilstand i 1997

Figur 10. Århus Kommune: Valgdeltagelsen opdelt på alder og civilstand i 1997

Disse sammenhænges karakter ændrer sig i øvrigt ikke, når alle de øvrige forklaringsvariabler samtidigt inddrages i de multivariate analyser. Civilstanden bevarer sin betydning, uanset om man får kontanthjælp eller ej, uanset om man får førtidspension eller ej, og uanset hvilket lokalområde man bor i.

Boet i kommunen kort eller længe?

At have boet længe i en kommune er antagelig en god indikator på, om man er godt integreret i samfundet. Vi vil derfor forvente, at valgdeltagelsen stiger med længden af den periode, man har boet i kommunen.

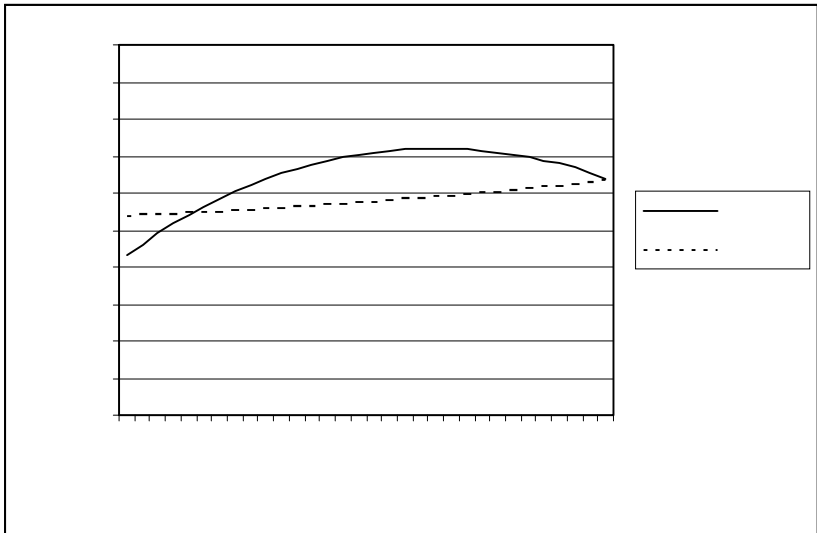
På grund af dataproblemer bliver vi i dette afsnit nødt til at nøjes med at se på forholdene i København, og her kan der sondres mellem, om man har boet mere eller mindre end fem år i kommunen. Det fremgår af Tabel 6, at den gennemsnitlige valgdeltagelse er 56 procent for de vælgere, der er flyttet til inden for de seneste fem år, medens den er 62 procent for dem, der også boede i kommunen for fem år siden. Denne forskel er mindre, end man på forhånd ville have forventet blandt andet på baggrund af Poul Erik Mouritzens analyser (1997) af kommunalvalget i 1993. Måske skyldes det, at i hvert fald de danske tilflyttere må komme fra kommuner, der har højere valgdeltagelse end København, og at de derfor medbringer en deltagelsesnorm, der er stærkere end de indfødte københavnernes. Hermed opvejes i nogen grad flytningens marginaliserende effekt.

Tabel 6. Valgdeltagelsen i Københavns kommune opdelt efter varigheden af ophold i kommunen i 1997. Procent

	Procent	Antal
Boet i København i 5 år eller kortere tid	56	102.163
Boet i København i mere end 5 år	62	268.787

Figur 11 viser sammenhængen, når man foruden varigheden af bopæl i kommunen også inddrager alder. Igen ser vi, at sammenhængen for de helt unge er anderledes end forventet: Valgdeltagelsen blandt de nyligt tilflyttede er højere end blandt dem, der har boet længe i byen. Det er ikke helt indlysende, hvad forklaringen herpå er. Måske skyldes det den store overvægt af studerende blandt de unge tilflyttere. Tidligere undersøgelser har vist, at teoretisk uddannelse, der ellers ikke spiller den store rolle for valgdeltagelsen, netop har den betydning, at valgdeltagelsen kommer på et højt niveau i en tidligere alder (Svensson & Tøgeby, 1986: 318ff).

Figur 11. Københavns Kommune: valgdeltagelsen opdelt på alder og varighed af bopæl i kommunen i 1997

I øvrigt er der ikke store aldersforskelle i valgdeltagelsen blandt dem, der for nyligt er flyttet til kommunen. De mennesker, der bor det samme sted i længere tid, bliver derimod med alderen mere integreret i det samfund, de lever i, hvilket viser sig ved en stigende valgdeltagelse.

Kontanthjælp og førtidspension

Hypotesen om den sociale integrations sammenhæng med valgdeltagelsen kan for alvor afprøves ved hjælp af de to variabler, som vi har fået mulighed for at inddrage specielt i denne undersøgelse, nemlig modtagelse af kontanthjælp og førtidspension.

Forventningen er, at der vil være en stærk sammenhæng, således at personer uden tilknytning til arbejdsmarkedet stemmer i væsentligt mindre omfang end andre. Denne forventning er dels teoretisk begrundet, dels svarer den til, hvad man har fundet i tidligere undersøgelser (Martikainen & Yrjönen, 1991; se også Goul Andersen, 1993; Mouritzen, 1997; Bennulf & Hedberg, 1999 og Teorell & Westholm, 1999). I disse undersøgelser er tilknytningen til arbejdsmarkedet ganske vist først og fremmest blevet operationaliseret ved arbejdsløshed og ikke ved den mere alvorlige udstødning fra arbejdsmarkedet, men det betyder kun, at vi her må forvente en endnu

stærkere sammenhæng. Denne forventning støttes af resultaterne fra den finske undersøgelse, hvor arbejdsløshedens effekt på valgdeltagelsen øges med arbejdsløshedens længde (Martikainen & Yrjönen, 1991: 48-50).

Tabel 7. Valgdeltagelsen i Københavns og Århus kommuner opdelt efter modtagelse af kontanthjælp i 1997. Procent

	København		Århus	
	Procent	Antal	Procent	Antal
Modtager kontanthjælp	42	25.092	48	11.196
Modtager ikke kontanthjælp	62	345.858	73	200.543

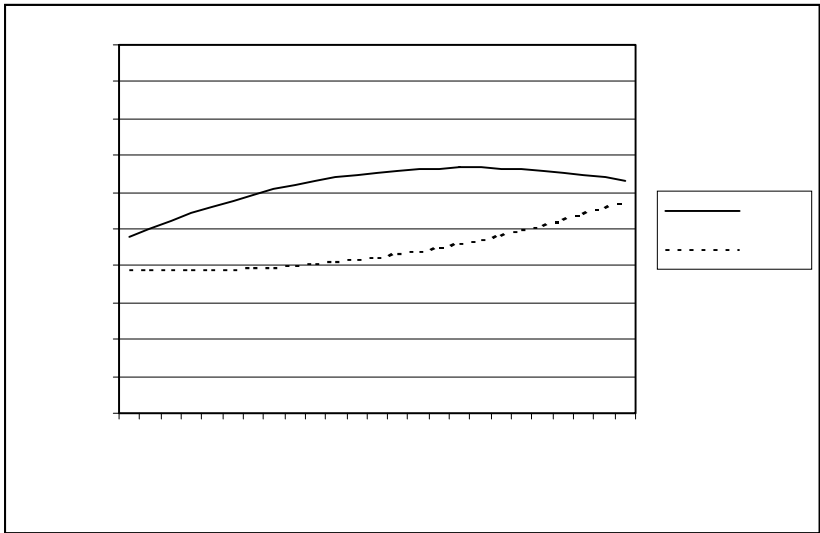
Hvad kontanthjælpen angår, er billedet i begge kommuner meget klart. Som det fremgår af Tabel 7, stemte mere end halvdelen af de vælgere, der modtog kontanthjælp i løbet af 1997, ikke ved kommunalvalget i november. Valgdeltagelsens sammenhæng med kontanthjælp og alder fremgår af Figur 12 og 13.⁴

Kurvernes forløb svarer for begge kommuners vedkommende helt til vore forventninger, idet vi her ser de indtil videre største forskelle i valgdeltagelsen. Specielt i Århus er afstanden stor for de midterste aldersgrupper, hvor man nok finder de svageste kontanthjælpsmodtagere. Forskellen er her omkring 30 procentpoint. Det er også værd at bemærke, at aldersafhængigheden er meget beskeden for kontanthjælpsmodtagere indtil lidt under 40-års-alderen. For de ældre modtagere af kontanthjælp er kurven stigende, hvilket formodentlig skyldes, at nogle af de ældre kontanthjælpsmodtagere tidligere har været bedre socialt integreret, og nu holder fast ved både deres sociale netværk og deltagelsesnormen.

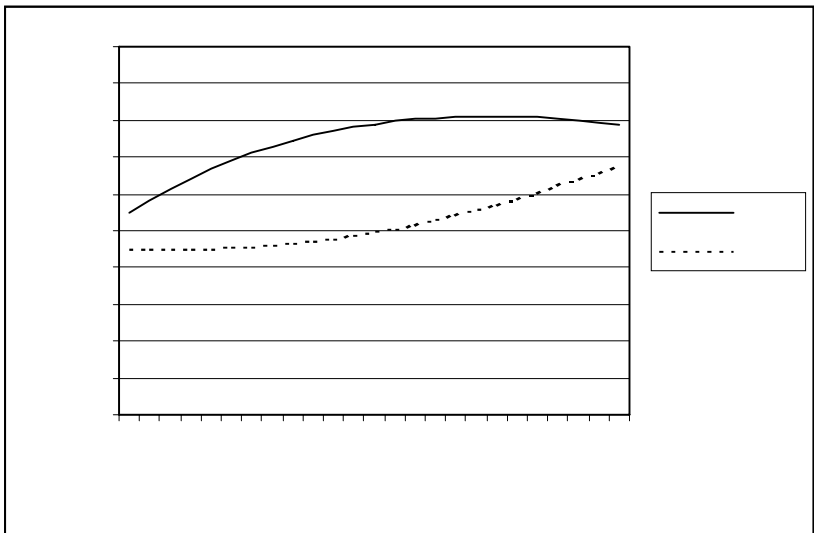
Den samme beskedne aldersafhængighed for gruppen af kontanthjælpsmodtagere op til 40-års-alderen ses i København, og det samme er tilfældet med stigningen for de ældre. I det hele taget minder billedet i de to kommuner også her om hinanden, om end sammenhængen er mere udtalt i Århus end i København.

Tabel 8 viser på samme måde valgdeltagelsens sammenhæng med at modtage førtidspension. Procentdifferencen er dog i dette tilfælde væsentligt mindre end i forbindelse med kontanthjælpen. Dette skyldes, at gruppen af førtidspensionister er en meget blandet gruppe, hvis adfærd blandt nogle minder mest om kontanthjælpsmodtagernes og blandt andre mest om de beskæftigedes.

Figur 12. Københavns Kommune: valgdeltagelsen opdelt på alder og kontanthjælp i 1997

Figur 13. Århus Kommune: valgdeltagelsen opdelt på alder og kontanthjælp i 1997

Tabel 8. Valgdeltagelsen i Københavns og Århus kommuner opdelt efter modtagelse af førtidspension i 1997. Procent

	København		Århus	
	Procent	Antal	Procent	Antal
Modtager førtidspension	52	23.508	62	10.195
Modtager ikke førtidspension	61	347.442	72	201.544

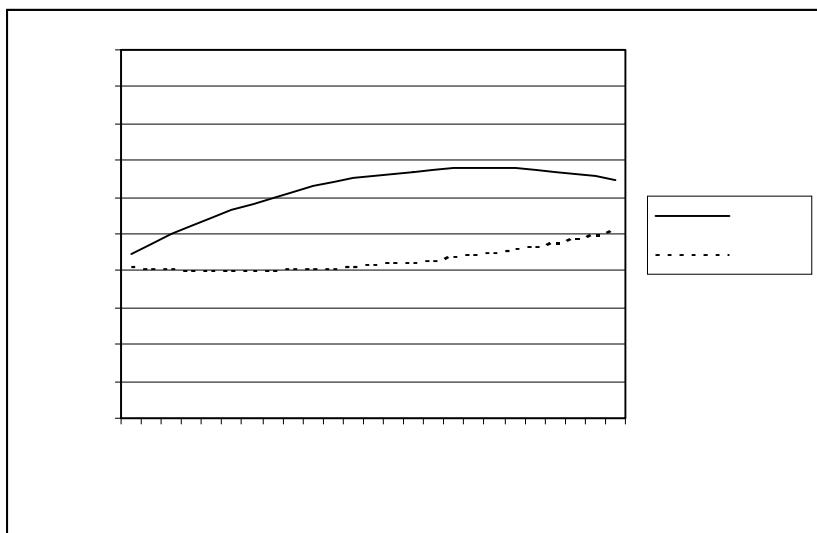
I Figur 14 og 15 er førtidspensionens betydning vist opdelt på aldersgrupper. Det interessante er, at de to figurer næsten til forveksling minder om de figurer, der ovenfor er vist for kontanthjælpens vedkommende. Når det drejer sig om de samme aldersgrupper, har kontanthjælp og førtidspension altså nogenlunde den samme effekt på valgdeltagelsen. Men der er forskel på alderssammensætningen blandt førtidspensionister og kontanthjælpsmodtagere. Førtidspensionisterne er gennemgående noget ældre og derfor er der relativt flere, som er socialt velintegrederede. Førtidspensionisternes gennemsnitlige valgdeltagelse er derfor også væsentligt højere end kontanthjælpsmodtagernes.

De to indikatorer for tilknytning til arbejdsmarkedet viser altså som forventet en meget stærk sammenhæng med valgdeltagelsen, idet både kontanthjælpsmodtagere og førtidspensionister har en markant lavere valgdeltagelse end jævnaldrende vælgere, der ikke modtager disse ydelser. Det er tilknytningen til arbejdsmarkedet, der sammen med alderen giver den bedste forklaring på variationen i valgdeltagelsen.

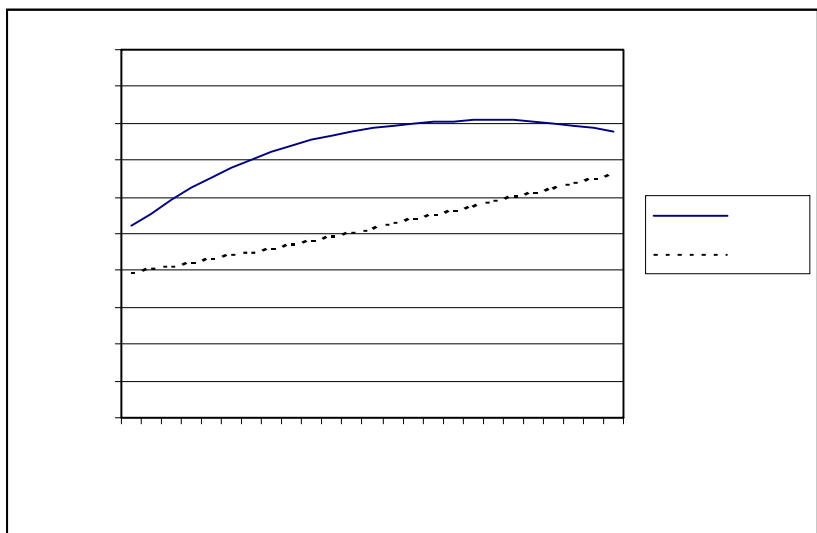
Disse sammenhænge mellem valgdeltagelsen og at modtage kontanthjælp eller førtidspension ændres ikke, når de øvrige forklaringsvariabler inddrages i den multivariate analyse. At der er forskel i valgdeltagelse mellem modtagere af sociale ydelser og andre vælgere, skyldes således ikke, at de to grupper er sammensat forskelligt med hensyn til civilstand, national baggrund, hvor længe de har boet i kommunen, eller om de bor i lokalområder med høj eller lav valgdeltagelse.

Man kan eventuelt spørge, om disse sammenhænge med arbejdsmarkedstilknytning blot er skinsammenhænge, der i virkelighed dækker over, at arbejderklassens valgdeltagelse er lavere end andre klassers. Argumentet herfor skulle være, at de ufaglærte arbejdere har en lavere valgdeltagelse end andre samfundsgupper (Goul Andersen, 1993; Mouritzen, 1997), samtidig med, at de ufaglærte arbejdere er overrepræsenterede blandt både kontanthjælpsmodtagere og førtidspensionister. Det er vanskeligt at give et entydigt svar på denne indvending, idet der aldrig er foretaget en tilfredsstillende empirisk test af denne trevariabelssammenhæng. Men der er i hvert fald to grunde til at tvivle på, at det er klassevariablen, der er den centrale.

Figur 14. Københavns Kommune: valgdeltagelsen opdelt på alder og førtidspension i 1997

Figur 15. Århus Kommune: valgdeltagelsen opdelt på alder og førtidspension i 1997

For det første har specielt kontanthjælpen en betydelig større effekt på valgdeltagelsen end klassevariablen og for det andet tyder næste afsnits analyser af klassesammensætningen i lokalområderne på, at klassen næppe er den afgørende variabel.

Betydningen af den sociale og politiske kontekst

I de ovenstående analyser er der udelukkende blevet kigget på valgdeltagelsens afhængighed af den enkelte vælgers personlige egenskaber, som for eksempel vælgerens køn eller om vedkommende får kontanthjælp. Man kan imidlertid også forestille sig, at det spiller en rolle, hvilke egenskaber der karakteriserer det lokalsamfund, man bor i. Måske er det af betydning, ikke blot om man selv får kontanthjælp, men også om mange af ens naboer får kontanthjælp. Forestillingen er altså, at man i nogle lokalsamfund udsættes for et stærkere pres i retning af at stemme end i andre. Deltagelsesnormen kan have stærkere greb om beboerne i nogle områder i kommunen end i andre. Vi vil derfor i dette afsnit se på, hvilken betydning den sociale kontekst har for valgdeltagelsen.

Det anvendte datasæt indeholder to forskellige geografiske opdelinger, en lidt mere stormasket og en lidt mere finmasket. I Århus Kommune findes der dels en opdeling i lokalsamfund, dels en opdeling i såkaldte statistikdistrikter. Københavns Kommune er dels opdelt i bydele, dels i roder.

Tabel 9. Valgdeltagelsen i de københavnske bydele i 1997. Procent

Bydel	Valgdeltagelse	Antal
Christianshavn	67	6.818
Brønshøj-Husum	65	28.027
Indre By	65	21.064
Indre Østerbro	65	35.968
Vanløse	63	29.437
Vesterbro	62	25.811
Ydre Østerbro	62	28.089
Indre Nørrebro	61	21.436
Valby	60	33.279
Vestamager	58	6.080
Ydre Nørrebro	58	28.270
Kongens Enghave	57	11.453
Sundby Syd	57	34.186
Bispebjerg	56	29.326
Sundby Nord	55	29.817
Hele Københavns Kommune	60	370.950

Opdelingerne i de to byer er dog ikke helt sammenlignelige. De københavnske bydele er større end de århusianske lokalsamfund, mens til gengæld de københavnske roder er mindre end de århusianske statistikdistrikter. Vi vil starte med i Tabel 9 og 10 at se på, hvorledes valgdeltagelsen varierer mellem henholdsvis bydele og lokalsamfund, da navnene på disse giver mulighed for en umiddelbar identifikation af områderne.

Tabel 9 viser, at valgdeltagelsen i København varierer mellem 55 procent i Sundby Nord og 67 procent på Christianshavn. Denne variation i valgdeltagelsens omfang mellem de forskellige bydele betyder dog ikke nødvendigvis, at konteksten har væsentlig betydning, idet det jo er muligt, at disse forskelle blot afspejler, at der eksempelvis bor relativt flere socialt velintegrerede på Christianshavn end i Sundby Nord.

Tabel 10. Valgdeltagelsen i de århusianske lokalsamfund i 1997. Procent

Lokalsamfund	Valgdeltagelse	Antal
Mårslet	79	2.697
Hjortshøj	77	1.821
Stautrup-Ormslev	77	2.895
Harlev-Framlev	76	2.731
Hårup-Mejlby	76	1.325
Sabro-Borum	76	2.496
Beder-Malling	75	6.073
Skæring-Egå	75	7.007
Solbjerg	75	3.224
Vejlby-Risskov	75	17.974
Tranbjerg	74	5.659
Frederiksbjerg	73	13.536
Holme-Højbjerg-Skåde	73	14.257
Åby	73	8.887
Hasselager-kolt	72	3.806
Lystrup-Elsted-Elev	72	6.624
Trige-Spørring	72	2.530
Branbrand-Gjellerup	71	10.932
Løgten-skjødstrup	71	4.198
Tilst-Brabrand Nord	71	8.887
Christiansbjerg	70	12.462
Hasle	70	16.728
Vesterbro	70	15.195
Viby	70	21.955
Trøjborg	69	8.626
Skejby-Lisbjerg	65	2.245
City	64	6.969
Hele Århus Kommune	72	211.739

Tabel 10 viser tilsvarende for Århus' vedkommende, at valgdeltagelsen her varierer mellem Århus City og Skejby-Lisbjerg med valgdeltagelser på henholdsvis 64 og 65 procent og Mårslet med en valgdeltagelse på 79 procent. Der er altså i Århus større afstand end i København mellem området med højest og lavest valgdeltagelse, selv om forskellen mellem de to kommuner ikke er stor (15 procentpoint i Århus, 12 i København), og den skyldes sandsynligvis udelukkende, at opdelingen er lidt finere i Århus end i København, hvor enhederne som nævnt gennemsnitligt er større og derfor mindre homogene.

For rigtig at kunne vurdere kontekstens betydning er vi nødt til først at fjerne effekten af de individuelle egenskaber. Det kan den logistiske regressionsanalyse hjælpe os med. Samtidig vil vi imidlertid skifte til de mere findelte geografiske enheder, da de er socialt mere homogene end bydelene og lokalområderne. Vi vil således i de videre analyser primært anvende roderne og statistikdistrikterne.

Af roder er der i København i alt lidt under 400, så de har i gennemsnit knapt 1.000 vælgere. I øvrigt er nogle få af roderne ganske små, med kun ganske få indbyggere. Vi har set bort fra disse meget små roder i de nedenfor refererede analyser. Der er knapt 100 statistikdistrikter i Århus, og de er i gennemsnit dobbelt så store som de københavnske roder, dvs. med gennemsnitligt lidt mere end 2.000 vælgere. Statistikdistrikterne er også af noget forskellig størrelse, selv om de dog ikke varierer så meget i størrelse som de københavnske roder.

Samtidig har det været nødvendigt at oversætte navnene på de geografiske områder til nogle variabler, der mere hensigtsmæssigt vil kunne indgå i vore analyser. Vi har derfor på grundlag af den offentlige kommunale statistik og vores eget datasæt konstrueret en række såkaldte kontekstvariabler, af typen "andel af indbyggerne, som er indvandrere fra tredjelande", "andel af indbyggerne, som modtager kontanthjælp", "andel af indbyggerne, som bor i ejerbolig". Tabel 11 og 12 viser de vigtigste af disse variabelers (bivariate) sammenhæng med valgdeltagelsen. Sammenhængen er vist ved hjælp af korrelationskoefficienter, der kan variere mellem -1 og $+1$.

En række af disse kontekstvariabler har betydning for valgdeltagelsen, også når man fjerner effekten af de individuelle egenskaber, men de færreste har dog større betydning. Hertil kommer, at mange af disse variabler samvarierer i betydeligt omfang, hvilket vil sige, at de næsten måler det samme.

Vi har derfor besluttet kun at bruge en enkelt af disse kontekstvariabler i de videre analyser, nemlig den samlede valgdeltagelse i lokalområdet. Denne variabel viser sig nemlig dels at have forholdsvis stor selvstændig betyd-

Tabel 11. Sammenhængen mellem valgdeltagelsen og kontekstvariabler opgjort på henholdsvis bydele og roder i Københavns Kommune. Pearsons R

Området karakteriseret ved	Bydele	Roder
Andel selvstændige	0,05	
Andel ledende funktionærer	0,07	
Andel faglærte arbejdere	-0,05	
Andel ufaglærte arbejdere	-0,06	
Andel med ejerbolig	0,02	
Andel kontanthjælpsmodtagere	-0,05	-0,06
Andel førtidspensionister	-0,04	-0,05
Andel med lav indkomst	-0,04	
Andel med høj indkomst	0,05	
Andel med kun folkeskoleuddannelse	-0,05	
Andel med videregående uddannelse	0,06	
Andel statsborgere fra tredje lande	-0,04	-0,05
Andel, der er gift	0,01	0,05
Valgdeltagelsen i området	0,07	0,13

ning, dels at opsamle effekten af de fleste andre kontekstvariabler. Tanken bag anvendelsen af denne variabel er således, at der er større chance for, at en person vil stemme ved kommunalvalget, hvis han eller hun bor i et lokalområde, hvor de fleste andre også går hen for at stemme, end hvis vedkommende bor i et område, hvor valgdeltagelsen er forholdsvis lav. Den teoretiske forklaring herpå er, at man i et lokalområde med høj valgdeltagelse udsættes for et stærkere normpres om at stemme end i et område med lav valgdeltagelse.

Tabel 12. Sammenhængen mellem valgdeltagelsen og kontekstvariabler opgjort på henholdsvis lokalsamfund og statistikdistrikter i Århus kommune. Pearsons R

Området, karakteriseret ved	Lokalsamfund	Statistikdistrikter
Andel højere funktionærer	0,01	0,05
Andel selvstændige	0,02	0,04
Andel beskæftigede ved landbruget	0,03	
Andel arbejdsløse	-0,01	-0,02
Andel enlige med børn	0,01	-0,02
Andel kontanthjælpsmodtagere	-0,03	-0,06
Andel med lav indkomst	-0,04	-0,05
Andel med høj indkomst	0,04	0,05
Andel borgere fra tredje lande	-0,02	-0,04
Andel, der er gift	0,04	0,05
Valgdeltagelsen i området	0,04	0,07

Figur 16 og 17 viser sammenhængen mellem valgdeltagelsen og lokalområdet karakteriseret ved den gennemsnitlige valgdeltagelse i området, og som sædvanligt med København først. I hver af figurerne er indlagt to linjer. En linje, der viser sammenhængen, inden vi har fjernet effekten af individvariable; denne linje følger naturligvis diagonalen i figuren. Den anden linje viser sammenhængen mellem valgdeltagelsen i lokalområdet, efter at effekten af individegenskaberne er blevet fjernet. Hvis kun individegenskaberne havde betydning, og konteksten derfor var uden betydning, skulle den anden linje være vandret, forudsat at vi havde haft mulighed for at fjerne effekten af alle betydende individvariable. Det har vi naturligvis ikke kunnet,⁵ og derfor skulle man i dette tilfælde nok forvente en svagt stigende linje.

Det fremgår af begge figurer, at kurven er blevet vippet noget, men hældningen er fortsat – og specielt for Københavns kommune – forholdsvis stejl. Det tolker vi på den måde, at den sociale kontekst – lokalområdets sociale sammensætning og naboernes adfærd – har selvstændig betydning for, hvem der stemmer. Tilskyndelsen fra omgivelserne til at stemme er altså større, hvis man bor i en rode på Christianshavn med høj valgdeltagelse, end hvis man bor i en rode i Sundby Nord med lavt deltagelsesniveau.

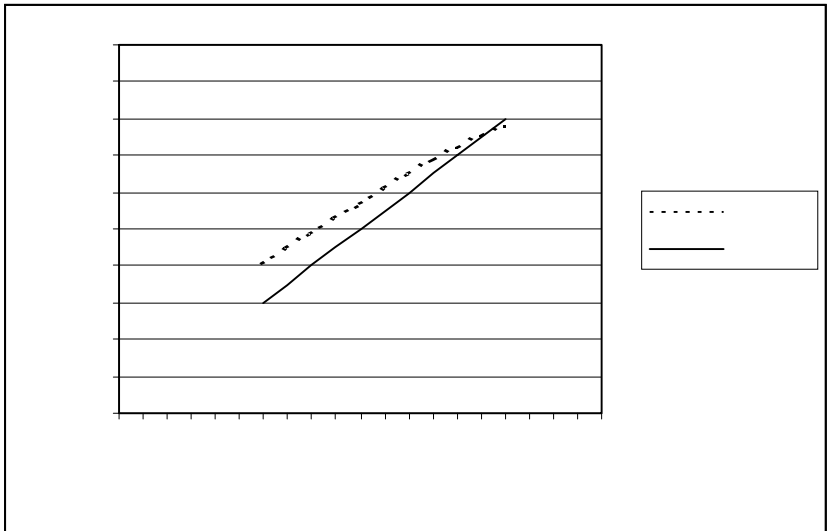
Det fremgår også af de to figurer, at spændet i valgdeltagelse mellem de knapt 400 københavnske roder er større end mellem de knapt 100 statistikdistrikter i Århus, hvilket igen i et vist omfang må tilskrives størrelsesforskelle, denne gang dog med de københavnske enheder som de mindste og derfor også mest homogene. Den større homogenitet i København er noget af forklaringen på det lidt forskellige mønster i de to figurer (jf. også Tabel 9 og 10), men næppe den hele. Lokalområdet ser ud til at betyde mere i København end i Århus.

De svagest og stærkest socialt integrerede

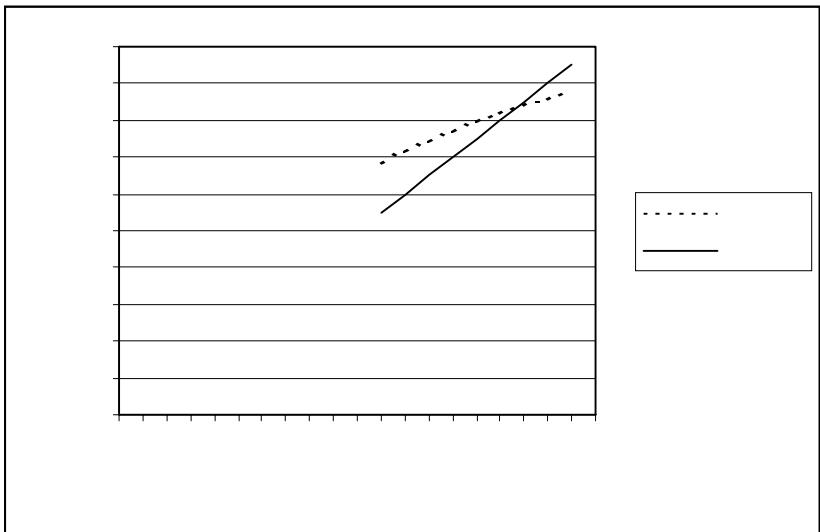
I de foregående afsnit er de enkelte variables betydning for valgdeltagelsen blevet analyseret én for én, idet vi dog hele tiden samtidigt har inddraget aldersvariablen. Konklusionen har været, at alder, civilstand, modtagelse af kontanthjælp og førtidspension, og hvilket lokalområde, man bor i, har størst betydning for valgdeltagelsen.

I dette afsnit vil alle variable blive inddraget på samme tid. Herved kan vi vise, hvor stor den samlede effekt af alle de inddragne forklaringsfaktorer er. Hvor stor er valgdeltagelsen eksempelvis blandt personer, der besidder alle de egenskaber, der er forbundet med en god social integration, og hvor lav er den blandt dem, der besidder alle de egenskaber, som er for-

Figur 16. Københavns Kommune: valgdeltagelsen i lokalområdet (roder) efter kontrol for alle individvariable i 1997

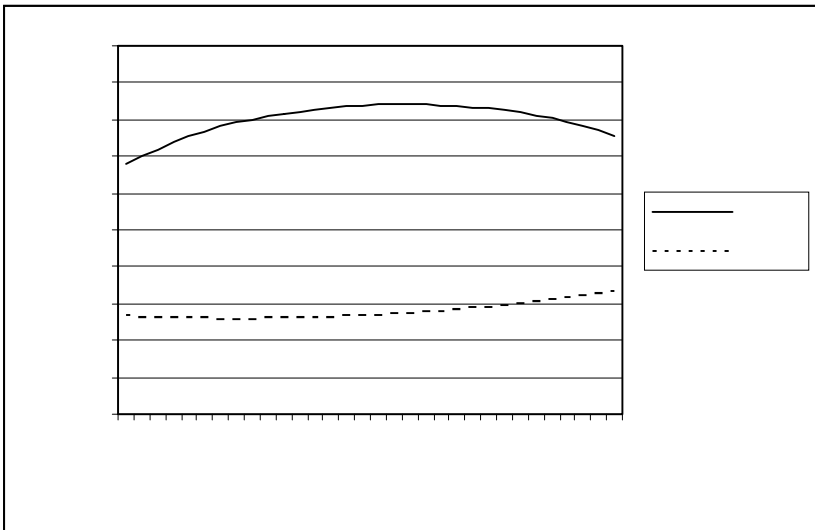
Figur 17. Århus Kommune: valgdeltagelsen i lokalområdet (statistikdistrikter) efter kontrol for alle individvariable i 1997

bundet med en svag social integration?⁶

For Københavns vedkommende viser Figur 18 den samlede effekt af de forklarende variabler for valgdeltagelsen.⁷ Den øverste linje viser situationen for de vælgere, som kombinerer de egenskaber, der har vist sig at have en positiv betydning for valgdeltagelsen, dvs. de er gift, har boet lang tid i kommunen, modtager ikke kontanthjælp eller førtidspension, og bor i et lokalområde, hvor valgdeltagelsen er høj. Den nederste linje viser billedet for de vælgere, som er ugift, har boet kort tid i kommunen, modtager kontanthjælp og bor i et lokalområde, hvor valgdeltagelsen er lav. Hvor forskellen i valgdeltagelsen er størst, udgør den ikke mindre end 55 procentpoint, idet valgdeltagelsen er lige knap 85 procent for de vælgere, der i alle henseende er socialt velintegrerede i samfundet, mens den er lidt under 30 procent, for de vælgere, som er generelt dårligt socialt integreret. Man skal dog erindre, at der ikke er ret mange personer, der kombinerer alle de egenskaber, der er indikatorer for en dårlig integration. Under alle omstændigheder dækker den gennemsnitlige valgdeltagelse i Københavns Kommune på 60 procent

Figur 18. Københavns Kommune: valgdeltagelsen blandt vælgere, der er henholdsvis stærkt og svagt socialt integrerede i 1997

Stærkt socialt integrerede er gifte, som har boet fem år eller flere i kommunen, som bor i områder med høj valgdeltagelse, og som ikke modtager kontanthjælp eller førtidspension.

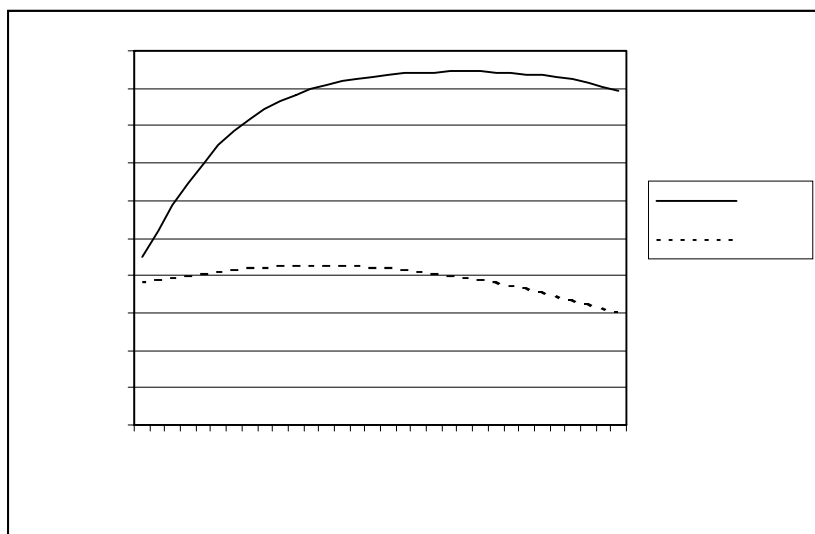
Svagt socialt integrerede er ugifte, som har boet i kortere end fem år i kommunen, som bor i områder med lav valgdeltagelse, og som modtager kontanthjælp.

dog over meget store variationer i valgdeltagelsen mellem forskellige grupper af borgere.

Valgdeltagelsen for de vælgere, der har en ophobning af alle de "negative" egenskaber, varierer i øvrigt stort set ikke med alder. Den karakteristiske kurvelineære sammenhæng med alder ses således kun for de vælgere, der i øvrigt er socialt velintegrerede i samfundet. For de socialt dårligt integrerede ændres denne situation tilsyneladende ikke med alderen. Sagt på en anden måde viser Figur 18, at alderen har betydning derved, at integrationen i samfundet og tilegnelsen af deltagelsesnormen sker gradvis over livsforløbet, hvis en sådan integration i det hele taget finder sted. For de marginaliserede vælgere betyder alderen derimod ikke ret meget.

Der er mange fælles træk mellem resultaterne af analyserne i København og Århus, og det er også de samme variabler, som har betydning for valgdeltagelsen. Civilstand og modtagelse af kontanthjælp og førtidspension ser dog ud til at betyde lidt mere i Århus end i København, mens lokalområdets karakter til gengæld betyder lidt mindre.

Figur 19. Århus Kommune: valgdeltagelsen blandt vælgere, som er henholdsvis stærkt og svagt socialt integrerede i 1997

Stærkt socialt integrerede er gifte, som bor i områder med høj valgdeltagelse, og som ikke modtager kontanthjælp eller førtidspension.

Svagt socialt integrerede er ugifte, som bor i områder med lav valgdeltagelse, og som modtager kontanthjælp.

I Figur 19 er den samlede effekt af de forklarende variabler for valgdeltagelsen vist for Århus kommune,⁸ hvor den øverste linje viser situationen for de vælgere, som man kan forvente har den højeste valgdeltagelse, nemlig de gifte, som bor i et lokalområde med høj valgdeltagelse, og som ikke modtager kontanthjælp eller førtidspension. Den nederste linje markerer så de vælgere, som er ugift, som bor i et lokalområde, hvor valgdeltagelsen er lav, og som modtager kontanthjælp. Forskellen mellem de to linjer for vælgere omkring de 60 år (hvor forskellen er størst) er 55 procentpoint, idet valgdeltagelsen er næsten 95 procent for vælgerne, som er socialt velintegreede, mens den ligger lige under 40 procent for de vælgere, som er dårligt socialt integrerede.

Ligesom for Københavns vedkommende viser figuren, at alder kun har beskednen – eller nærmest negativ – betydning for de vælgere, som er generelt dårligt integrerede. Derimod er betydningen af alder også her forholdsvis stærk for de socialt velintegreede vælgere, som kombinerer de egenskaber, der har en positiv sammenhæng med valgdeltagelsen.

Den gennemsnitlige valgdeltagelse i Århus på 72 procent dækker ligesom i København således over ganske betydelige forskelle mellem forskellige grupper af vælgere. Og selv om den gennemsnitlige valgdeltagelse i de to storbykommuner altså er forskellig, er det er interessant, at forskellen i valgdeltagelse mellem de to ydergrupper af vælgere er af helt samme størrelsesorden, nemlig 55 procent, uanset om man ser på København eller Århus.

Uanset at vi ved at addere effekten af de forskellige forklaringsfaktorer både i København og i Århus er i stand til at producere forholdsvis store procentforskelle, er det vigtigt at gøre sig klart, at hverken de enkelte forklaringsfaktorer eller den samlede model har nogen voldsom høj forklaringskraft.⁹ Det skyldes blandt andet, at de grupper, der udmærker sig ved en relativ lav valgdeltagelse er forholdsvis små. Det er derfor fortsat rigtigt at hævde, at den sociale variation i valgdeltagelsen har en forholdsvis begrænset betydning (jf. side 8).

Forskellen mellem Århus og København

Det blev i Kapitel 1 beskrevet, hvorledes valgdeltagelsen ved kommunevalget var temmelig lav i Københavns kommune – i hvert fald efter danske forhold. Ved folketingsvalg afveg valgdeltagelsen i København ikke meget fra landsgennemsnittet, mens afstanden var noget større ved kommunevalgene, således som det fremgik af Figur 1. Vi vil nu vende tilbage til denne problemstilling.

De hidtidige analyser har vist, at det langt hen ad vejen har været de samme faktorer, som i de to byer har kunnet bidrage til at forklare variationerne i valgdeltagelsen. Man kan på denne baggrund spørge, om forskellen på valgdeltagelsens omfang i København og Århus i virkeligheden blot skyldes, at de to kommuner er forskelligt sammensat med hensyn til alder, civilstand, andelen af vælgere med udenlandsk baggrund, hvor længe vælgerne har boet i kommunen, og andelen, som modtager kontanthjælp eller førtidspension, eller om der faktisk er en reel forskel på valgdeltagelsesniveauet i Københavns og Århus kommuner.¹⁰

Af Tabel 13 fremgår det, at forskellen i valgdeltagelsen mellem de to kommuner er 12 procentpoint, når "kommune" er den eneste variabel, som inddrages. Den forventede valgdeltagelse bliver så 60 procent i København og 72 procent i Århus, hvilket (naturligvis) svarer til den faktisk konstaterede valgdeltagelse. Hvis alle øvrige målte forklaringsvariabler inddrages i analysen, reduceres forskellen i valgdeltagelsen til 8 procentpoint, idet den forventede valgdeltagelse nu er 64 procent i København og fortsat 72 procent i Århus. Hvis de to kommuner altså havde været ens sammensat med hensyn til vælgernes køn, alder, civilstand, varighed af bopæl i kommunen, andel med udenlandsk baggrund og andel kontanthjælpsmodtagere og førtidspensionister ville forskellen i valgdeltagelsen ikke have været 12, men kun 8 procentpoint. Mere detaljerede analyser viser i øvrigt, at det først og fremmest er civilstanden, der betyder noget for denne reduktion. Som tidligere nævnt, er en betydelig større del af vælgerne i Århus end i København gift.

Tabel 13. Betydningen af kommunen for valgdeltagelsen. Forventet valgdeltagelse i procent

	Bivariat analyse	Multivariat analyse
København	60	64
Århus	72	72
Forskel	12	8

To tredjedele af forskellen i valgdeltagelsen kan altså ikke forklares af forskelle i vælgernes individuelle egenskaber. Hvordan skal denne del af forskellen så forklares? En mulig forklaring kunne være, at der er forskellig interesse for og opmærksomhed omkring kommunalpolitik i de to kommuner (jf. Mouritzen, 1997: 273f). Det viser sig faktisk at være tilfældet. Af en surveyundersøgelse, der blev gennemført i 1999 fremgår det, at århusianere interesserer sig mere for lokalpolitik, diskuterer det oftere og har større vi-

den om lokalpolitik end københavnere. Det fremgår i øvrigt også af Tabel 14, at forklaringen på disse forskelle ikke er, at københavnere ikke interesserer sig for politik – det er kun kommunalpolitikken, der ikke kan engagere dem.

Det ser således ud til, at københavnernes manglende interesse for kommunalpolitik kunne være nøglen til at forstå, hvorfor valgdeltagelsen er så lav i Københavns Kommune.

Men det siger sig selv, at man med disse resultater blot rejser et nyt spørgsmål, nemlig hvorfor københavnere egentlig skulle interessere sig mindre for kommunalpolitik end vælgere i resten af landet? Er det byens størrelse, en manglende oplevelse af fællesskab i den store by, eller er vælgerne i København blot i almindelighed mere desillusionerede med hensyn til muligheden for at øve indflydelse på byens styre, end man er andre steder?

Samtidig betyder det forhold, at forskellen mellem valgdeltagelsen i København og Århus ikke fuldstændig kan forklares af forskellene i vælgeres sociale integration, at der må være andre faktorer end den sociale integration og accepten af deltagelsesnormen, der har betydning for valgdeltagelsen.

Tabel 14. Politisk engagement, særskilt for København Kommune, Århus Kommune og resten af landet. Procent

	Københavns Kommune	Århus Kommune	Resten af landet
Meget eller ret let at følge med i kommunalpolitik	50	64	62
Diskuterer ofte eller nu og da kommunalpolitik	58	64	67
Meget eller noget interesseret i kommunalpolitik	44	75	68
Meget eller noget interesseret i indenrigspolitik	79	74	72
Meget eller noget interesseret i EU-politik	70	52	52
Antal	114	50	1.238

Kilde: Data stillet til rådighed af projektet "Demokrati for nedenu"

Der er således noget, der kunne tyde på, at interessevaretagelse og information om interessers varetageelse også har betydning for, om borgerne benytter deres valgret. En sådan konklusion vil være i god overensstemmelse med de resultater, som Franklin (1996) har fremlagt i en komparativ analy-

se af valgdeltagelsen i forskellige lande. Franklin konkluderer nemlig her, at forskellen i valgdeltagelsen mellem landene bedst lader sig forklare ud fra forskelle i den enkelte væggers mulighed for gennem valghandlingen at påvirke valgresultatet. På samme måde kan måske forskellen mellem byer forklares (jf. tilsvarende Mouritzen, 1997).

Valgdeltagelsen synes altså af velinformerede og interesserede vælgere at blive tillagt i det mindste en vis betydning for varetagelsen af deres interesser – det kan kort sagt også *betale sig* at stemme. Selv om de enkelte vælgere ikke kan afgøre valget med deres stemmeafgivning, ser det ud til, at de alligevel oplever, at det både giver mening og har betydning, om de stemmer eller ej.

Har social integration betydning for valgdeltagelsen?

I hvilket omfang har analyserne så bekræftet eller afkræftet forestillingen om, at valgdeltagelsen er bestemt af graden af social integration? Vi kan kort vende tilbage til de hypoteser, der indledningsvis blev udledt af den overordnede teori. Det har således vist sig, at det har stor betydning for valgdeltagelsen, hvor gammel man er, om man modtager kontanthjælp, om man modtager førtidspension, og om man bor i et lokalområde, der er præget af en høj, henholdsvis lav valgdeltagelse. En mindre, men stadigvæk positiv betydning har det, om man er gift, om man har boet lang tid i kommunen, og om man har udenlandsk baggrund. Endelig har det vist sig, at køn ikke hænger direkte sammen med valgdeltagelsen, men køn indgår i et samspil med alder.

Alt i alt har vi således indsamlet støtte til udgangshypotesen, nemlig at social integration har en positiv effekt på valgdeltagelsen. Man kan dermed også konkludere, at analyserne har givet støtte til den teoretiske model (Figur 2), der har udgjort rammen for dette kapitel. Det er blevet sandsynliggjort, at social integration øver indflydelse på den samfundsmæssige norm, at man er forpligtet til at afgive sin stemme ved politiske valg, og at tilslutningen til denne norm øver indflydelse på valgdeltagelsen.

Hvad vi derimod ikke har påvist, er, at det er det eneste, der øver indflydelse på valgdeltagelsen. Først og fremmest har det med det givne datasæt ikke været muligt at teste en række alternative hypoteser. Her ved vi imidlertid fra andre undersøgelser, at sociale ressourcer som uddannelse, stilling og indkomst kun har en forholdsvis begrænset indflydelse på valgdeltagelsen (Goul Andersen, 1993; Mouritzen, 1997). Men vi ved også, at en række psykologiske faktorer som politisk interesse, politisk tillid og politisk selv-tillid spiller en rolle (Mouritzen, 1997; Bennulf & Hedberg, 1999). Social

integration er således ikke det eneste, der påvirker valgdeltagelsen, men det er en vigtig faktor.

Endelig tyder analyserne af forskellen på valgdeltagelsen i København og Århus på, at også mere instrumentelle hensyn spiller en rolle. I samme retning kan forskellene i valgdeltagelsen mellem forskellige former for politiske valg tolkes. Valgdeltagelsen er generelt højere ved valg, hvor udfaldet opleves som vigtigt, end hvor det opleves som mindre vigtig.

Kapitel 3

Valgdeltagelsen blandt de etniske minoriteter

Valgret hænger i almindelighed sammen med statsborgerskab, men for den kommunale valgrets vedkommende er dette princip dog efterhånden brudt. I 1977 fik statsborgere fra de andre nordiske lande mulighed for at stemme ved danske kommunalvalg, når de havde haft fast bopæl i Danmark i tre år. I 1981 udvidedes denne rettighed til at omfatte indvandrere og flygtninge, som havde haft opholdstilladelse og fast bopæl i landet i mindst tre år. Og i 1995 fik alle nordiske statsborgere og alle borgere fra EU-landene ret til at stemme ved danske kommunalvalg allerede fra den første dag, de havde fast bopæl i Danmark.

Danmark var det tredje land i Europa, der gav indvandrere og flygtninge med fremmed statsborgerskab valgret til kommunale valg. Det første land var Irland i 1963, hvorefter Sverige fulgte i 1976, Danmark i 1981, Norge i 1982 og endelig Holland i 1985. I de andre lande i den Europæiske Union har kun EU-borgere fået valgret.

Spørgsmålet er nu, i hvilket omfang de udenlandske statsborgere bruger den kommunale valgret, og hvilke faktorer der øver indflydelse på valgdeltagelsen. Finder man de samme mobiliseringsmekanismer blandt udenlandske statsborgere og naturaliserede danskere som i den øvrige befolkning?

I Kapitel 2 blev det påvist, at til trods for, at valgdeltagelsen i Århus er omkring 12 procentpoint højere end i København, er der stor ensartethed med hensyn til den interne variation i de to kommuner. Det er også fremgået, at det i store træk er de samme faktorer, der øver indflydelse på mænds og kvinders valgdeltagelse. Langt de fleste mennesker i Danmark opfører sig på en måde, der tyder på, at de mener, at man har pligt til at afgive sin stemme. Bortset fra de helt unge er det kun personer, der er svagt socialt integrerede, der ikke deler denne norm, og som derfor ikke i samme omfang som andre oplever et pres i retning af at stemme. Men gælder dette også de udenlandske statsborgere?

Ved hjælp af det særlige datamateriale, vi har adgang til i denne undersøgelse, har det for første gang været muligt at foretage detaljerede analyser af valgdeltagelsen i forskellige nationalitetsgrupper. Tilsammen indeholder datasættet oplysninger om ca. 74.000 personer med udenlandsk baggrund, nogle med dansk statsborgerskab, andre uden. Hermed omfatter undersøgelsen omkring en tredjedel af alle valgberettigede med udenlandsk baggrund ved kommunalvalg i Danmark.

Det er derfor muligt at analysere ikke blot de udenlandske statsborgeres valgdeltagelse i almindelighed, men også de enkelte nationalitetsgruppers valgdeltagelse i hver af de to byer. Og i modsætning til de tidligere offentliggjorte analyser, der udelukkende har omfattet valgberettigede fra tredjelande (Togeby, 1999; 2000), vil der her også blive set på valgdeltagelsen blandt borgere fra de nordiske lande og fra EU-landene. Der vil også blive foretaget en særlig analyse af valgdeltagelsen blandt grønlænderne – vores glemte etniske minoritet.

Det overordnede billede

Dette kapitel vil ligesom det foregående tage udgangspunkt i hypotesen om, at valgdeltagelsen er bestemt af graden af social integration. For de valgberettigede med udenlandsk baggrund betyder det, at man må forvente, at valgdeltagelsen – foruden af de faktorer, der påvirker den danskfødte befolkning – også er bestemt af personens og den nationale gruppes integration i det danske samfund. Alt andet lige kan man derfor forvente følgende sammenhænge:

- At man finder en højere valgdeltagelse blandt personer, der kommer fra de nordiske lande eller fra andre EU-lande, end blandt personer fra de såkaldte tredjelande.
- At man finder en højere valgdeltagelse blandt personer, der har fået dansk statsborgerskab, end blandt dem, der har bevaret deres udenlandske statsborgerskab
- At man finder en højere valgdeltagelse blandt personer, der har levet lang tid i Danmark, end blandt dem, der kun har levet her kort tid.

Vi kan starte med i Tabel 15 og 16 at se på valgdeltagelsen for personer med eller uden dansk statsborgerskab blandt alle de større nationalitetsgrupper. Resultaterne er i et vist omfang i overensstemmelse med de formulerede forventninger, men også kun i et vist omfang.

For personer, der kommer fra de nordiske lande, EU eller USA, er der en væsentlig forskel på valgdeltagelsen blandt dem, der har dansk statsborgerskab, og dem, der ikke har, idet valgdeltagelsen blandt de danske statsborgere i denne gruppe er nogenlunde den samme som for de danskfødte danskere. Undtaget er her personer fra Færøerne og Grønland, der i begge byer har en forholdsvis lav valgdeltagelse.

Tabel 15. Valgdeltagelsen i Københavns Kommune opdelt på nationalitetsgruppe og statsborgerskab i 1997. Procent

Fødested	Norden, EU og USA		Fødested	Tredjelande	
	Dansk statsborgerskab	Udenlandsk statsborgerskab		Dansk statsborgerskab	Udenlandsk statsborgerskab
Danmark	61		Chile	51	33
Færøerne	42		Ex-Jugoslavien	48	27
Grønland	46		Filippinerne	41	31
Finland	64	37	Irak	44	39
Island	62	26	Iran	50	34
Norge	58	37	Kina	38	15
Sverige	55	35	Libanon	36	22
Frankrig	59	26	Marokko	48	33
Italien	54	22	Pakistan	62	59
Spanien	53	19	Polen	48	26
Storbritannien	52	29	Somalia	38	28
Tyskland	59	36	Thailand	37	17
USA	63	32	Tyrkiet	57	45

Medtaget i tabellen er alle nationalitetsgrupper med mere end 600 vælgere. Personer, der er født i Sydkorea, er ikke medtaget, selv om der er mere end 600.

En rimelig forklaring herpå forekommer at være, at en del af de valgberettigede færinger og grønlændere, som jo alle har dansk statsborgerskab, kun opholder sig midlertidigt i Danmark, og derfor ikke føler, at de er forpligtet til at deltage i danske kommunalvalg. Den sammenhæng, der er vist i tabel 17, tyder på, at dette er en del af forklaringen.

Tabel 16. Valgdeltagelsen i Århus Kommune opdelt på nationalitetsgruppe og statsborgerskab i 1997. Procent

Herkomst	Norden og EU		Herkomst	Tredjelande	
	Dansk statsborgerskab	Udenlandsk statsborgerskab		Dansk statsborgerskab	Udenlandsk statsborgerskab
Danmark	72		Irak	40	45
Færøerne	51		Iran	53	41
Norge	68	46	Libanon	46	33
Sverige	68	53	Polen	53	32
Storbritannien	69	48	Somalia	59	54
Tyskland	72	57	Tyrkiet	70	74
			Vietnam	44	42

Medtaget er alle de største nationalitetsgrupper. Bortset fra færingerne, der kun består af 388 vælgere, har alle grupper mere end 600 vælgere.

Men når vi går videre til de valgberettigede, der kommer fra tredjelande, bliver det mere indviklet. Om både pakistanerne i København og tyrkerne i Århus gælder, at statsborgerskabet stort set ingen betydning har for valgdeltagelsen, samtidig med at de to grupper samlet har en lige så høj valgdeltagelse som danskfødte danskere. Det betyder for personer i disse grupper med dansk statsborgerskab, at deres valgdeltagelse er på højde med valgdeltagelsen blandt personer, der kommer fra Norden og EU (og som nævnt også med de danskfødte danskeres), mens valgdeltagelsen for dem, der har henholdsvis pakistansk eller tyrkisk statsborgerskab, er meget højere end valgdeltagelsen for personer med statsborgerskab i for eksempel Norge eller Tyskland.

På samme måde er det faktisk også tilfældet for flere andre af grupperne fra tredjelandene, at de ikke påvirkes positivt af at have dansk statsborgerskab. Det gælder således yderligere for vietnamesere og somaliere i Århus og for irakerne i både København og Århus.

Tabel 17 viser for Århus Kommunes vedkommende valgdeltagelsen for de samme nationalitetsgrupper, men denne gang opdelt efter, hvor lang tid de enkelte personer har boet i Århus Kommune.

Tabel 17. Valgdeltagelsen i Århus Kommune, opdelt på nationalitetsgrupper og varigheden af bopæl i kommunen. Procent

	0-2 år	3-4 år	5-9 år	10-19 år	20 år-
<i>Norden og EU:</i>					
Færøerne	35	52	59	58	65
Norge	33	58	61	59	66
Sverige	45	54	68	70	70
Storbritannien	36	44	50	56	80
Tyskland	51	57	64	69	76
<i>Tredjelande:</i>					
Irak	36	56	49	36	40
Iran	40	51	47	48	48
Libanon	31	35	43	50	61
Polen	32	35	37	44	56
Somalia	42	62	67	(58)	(61)
Tyrkiet	55	62	68	74	77
Vietnam	35	46	36	49	45

( ) betyder, at procenten er beregnet på mindre end 50 personer.

Da der for en mindre del af de personer, der er valgberettigede i Århus Kommune, er fejl i oplysningen om opholdets varighed, er beregningen kun foretaget for de vælgere, hvor vi er sikre på, at oplysningerne er rigtige.

Der foreligger ikke oplysninger om, hvor længe den enkelte vælger har boet i Danmark, og vi er derfor nødt til at bruge længden af opholdet i Århus som en tilnærmelse hertil. For de vælgergrupper, der kommer fra Norden eller fra EU, ser vi igen, at forventningerne bliver opfyldt, idet der er en klar sammenhæng mellem valgdeltagelsen og længden af opholdet i Århus (Danmark). For grupperne fra tredjelændene er det samme imidlertid kun tilfældet i mindre grad.

For grupperne fra Norden og EU stiger valgdeltagelsen i de fleste tilfælde forholdsvis jævnt fra de seneste tilkommende til dem, der har boet længst tid i Århus. Valgdeltagelsen for dem, der har været her længst, er mellem 25 og 44 procentpoint højere end for dem, der har været her kortest, og de, der har boet her længst, ligger således på samme niveau som danskfødte danskere.

Valgdeltagelsen er også stigende med varigheden af bopæl i Århus for polakker, tyrkere og libanesere, men kun blandt tyrkerne når valgdeltagelsen op over 70 procent, når de har været her i mindst 10 år. Sammenhængene for vietnamesere, iranere, irakere og somaliere er mindre klare.

For de grupper, der kommer fra lande i Norden og EU, er situationen altså den, at der findes et større antal, som kun har boet kort tid i Danmark, og som ikke har fået dansk statsborgerskab, og hvor de fleste formentlig heller ikke føler nogen forpligtigelse til at blande sig i et dansk kommunalvalg. Disse grupper har en meget lav valgdeltagelse. Omvendt er der andre grupper, der enten har boet længe i Danmark og/eller har fået dansk statsborgerskab, og de stemmer i samme omfang som de danskfødte danskere. Denne gruppes valgdeltagelse har derudover nogenlunde de samme determinanter som de danskfødte danskere.

For de grupper, der kommer fra tredjelande, er situationen mere kompliceret. Der er store forskelle i valgdeltagelsens højde, store forskelle med hensyn til sammenhængen med dansk statsborgerskab og store forskelle med hensyn til, hvor meget varigheden af opholdet i kommunen betyder.

Forklaringen på dette komplicerede billede er, at nogle af de etniske grupper er blevet kollektivt mobiliseret i forbindelse med kommunalvalgene, mens andre ikke er. Den kollektive mobilisering, der skaber sine helt egne sammenhænge, finder man blandt pakistanere i København, tyrkere i Århus og somaliere i Århus. Der er også træk af en kollektiv mobilisering blandt libanesere i Århus. Samtidig er der nogle nationalitetsgrupper, der uanset deres egenskaber i øvrigt stort set ikke er blevet inddraget i kommunalvalgene. Det gælder blandt andet somaliere, libanesere og vietnamesere i København (Togeby, 1999; Togeby, 2000).

Hvis man skal forstå mønsteret i valgdeltagelsen blandt indvandrer- og flygtningegrupperne i Danmark, er det derfor hensigtsmæssigt at anvende sondringen mellem kollektiv og individuel mobilisering til at få systematiseret informationerne. Sidney Verba, Norman Nie og Jae-on Kim udviklede denne sondring i *Participation and Political Equality* (1978). Deres pointe er – sagt kort – at den individuelle mobilisering hænger sammen med sociale ressourcer som uddannelse, penge og tid, og for indvandrems vedkommende antagelig også med social integration i modtagerlandet, medens den kollektive mobilisering bygger på organisering, sociale netværk og et fælles ønske om at realisere fælles mål.

Både den individuelle og den kollektive mobilisering må formodes at øge valgdeltagelsen, og valgdeltagelsen vil derfor være højest, hvor begge processer er i spil. Derudover vil den individuelle mobilisering, der blandt indvandrere antages først og fremmest at foregå gennem social integration i det danske samfund, komme til udtryk ved, at valgdeltagelsen har en positiv sammenhæng med at have dansk statsborgerskab og en negativ sammenhæng med at modtage kontanthjælp og med at have bopæl i indvandrer-tætte områder. Datasættet indeholder ikke oplysninger om erhvervs-mæssige beskæftigelse, men man kan med en vis usikkerhed tillade sig at slutte, at personer, der ikke modtager kontanthjælp, til gengæld er i beskæftigelse.

Den kollektive mobilisering vil for det første vise sig ved, at valgdeltagelsen i en enkelt etnisk gruppe i en enkelt by er overraskende høj, gruppens samlede sociale ressourcer taget i betragtning, og for det andet ved variabelsammenhænge, der kan tolkes som udtryk for, at det sociale netværk inden for den etniske gruppe har en positiv betydning for valgdeltagelsen. Indikatorer på en kollektiv mobilisering vil derfor være, at valgdeltagelsen har en positiv sammenhæng med bolig i områder, hvor der bor mange medlemmer af den etniske gruppe, og en positiv sammenhæng med varigheden af bopæl i kommunen.¹¹

I resten af dette kapitel vil vi se nærmere på valgdeltagelsen inden for fem forskellige nationale og etniske grupper for herigennem at demonstrere nogle typiske mobiliseringssituationer. De fem grupper er englændere i Århus, grønlandere i København, somaliere i København og Århus og marokkanere i København. Analyserne er foretaget med logistisk regression ligesom i Kapitel 2.

Englændere i Århus

Vi har valgt at anvende englænderne i Århus som et eksempel på den form for mobilisering, der karakteriserer de grupper, der kommer fra de nordiske lande og EU. For disse grupper er det tilknytningen til Danmark i form af lang tids ophold i Danmark og erhvervelsen af dansk statsborgerskab, der er den helt afgørende faktor. 21 procent af englænderne har fået dansk statsborgerskab, og den samlede valgdeltagelse blandt englændere i Århus er 53 procent.

Sammenfattende viser de multivariate analyser af englændernes valgdeltagelse i Århus, at varighed af ophold i kommunen, statsborgerskab, køn og lokalsamfund spiller en rolle for valgdeltagelsen,¹² og at varigheden af ophold i kommunen har størst betydning. Valgdeltagelsen blandt nytillføjede engelske statsborgere kan beregnes til 39 procent, mens valgdeltagelsen blandt dem, der har boet 25 år i Århus, kan beregnes til 73 procent. Også lokalområdet spiller en væsentlig rolle, idet der er 23 procentpoint forskel på valgdeltagelsen blandt dem, der bor i områder med en høj valgdeltagelse, og dem, der bor i områder med en lav valgdeltagelse.

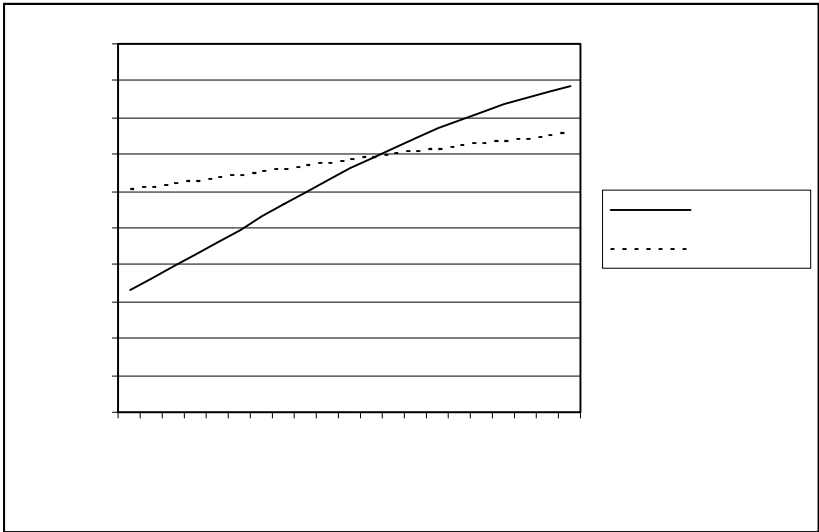
Endvidere viser det sig, at der er et lidt kompliceret samspil mellem varigheden af opholdet, statsborgerskabet og køn. Denne sammenhæng er i forenklet udgave vist i Figur 20, idet sammenhængen er vist for begge køn på samme tid. Man skal i øvrigt bemærke, at figuren adskiller sig fra de tidligere viste figurer ved, at det ikke er alder, men varigheden af opholdet, der er afsat på x-aksen.

Figuren viser først og fremmest, at valgdeltagelsen blandt både mænd og kvinder har en langt stærkere sammenhæng med varigheden af opholdet for englændere, der ikke har dansk statsborgerskab, end for dem, der har. Man finder altså en høj valgdeltagelse blandt englændere, der enten har boet længe i Danmark eller har fået dansk statsborgerskab. Derudover er sammenhængen med opholdets varighed stærkere for kvindernes vedkommende end for mændenes. Alt i alt er valgdeltagelsen meget høj for de englændere, der er velintegrerede i det danske samfund, mens den er lav for dem, der ikke er. En anden måde at formulere dette på er, at englænderne i Danmark er præget af individuel mobilisering.

Blandt englænderne er det altså varigheden af opholdet i kommunen (eller landet), der er den afgørende faktor, mens det for eksempel for nordmændene er det at have danske statsborgerskab. Generelt synes det for de grupper, der kommer fra de nordiske lande eller fra EU-landene, at være statsborgerskabet, varigheden af opholdet og arten af lokalområde, der har størst betydning for valgdeltagelsens omfang.

Figur 20. Valgdeltagelsen blandt englændere i Århus Kommune i 1997. Betydningen af varighed af ophold i kommunen og statsborgerskab

Grønlændere i København

I betragtning af, hvor meget de etniske minoriteter i dag fylder i den offentlige debat, kan man undre sig over, at vi hører så lidt om de grønlandere, der er bosat i Danmark, og specielt da der er meget, der tyder på, at det faktisk ikke går dem særlig godt.

Af de grønlandere, der bor i København, modtager ikke mindre end 40 procent enten kontanthjælp eller førtidspension. Valgdeltagelsen er heller ikke særlig høj, idet den ligger på 46 procent. Grønlanderne er blevet Danmarks glemte minoritet.

Når vi ser på valgdeltagelsens determinanter blandt grønlandere i København, viser den multivariate analyse, at civilstand, kontanthjælp, førtidspension og lokalområde har betydning, og at de to vigtigste er, om man får kontanthjælp, og hvor man bor. Det viser sig yderligere, som det fremgår af Tabel 18, at de øvrige faktorer har forskellig betydning, alt efter om det drejer sig om grønlandere på kontanthjælp eller andre grønlandere.

Får man kontanthjælp, stiger valgdeltagelsen, hvis man har boet længere i København, hvis man bor i områder, der i almindelighed er præget af en høj valgdeltagelse, og endelig er valgdeltagelsen – overraskende nok – højere for ugifte end for gifte. Får man ikke kontanthjælp, varierer valgdelta-

gelsen med civilstand (de gifte stemmer mest), modtagelse af førtidspension og lokalområdet.

Tabel 18. Effekten på valgdeltagelsen af de forskellige forklaringsvariabler for grønlændere bosat i Københavns Kommune. Logistisk regression, procentpoint

	Ikke kontanthjælp	Kontanthjælp
Alder		
Køn		
Civilstand	7	-13
Varighed af bopæl		13
Førtidspension	17	
Lokalområde	34	31
Kontanthjælp, alle		27

Tabellen viser kun effekten af de forklaringsvariabler, der har en signifikant sammenhæng med valgdeltagelsen på et 5 procent-signifikansniveau.

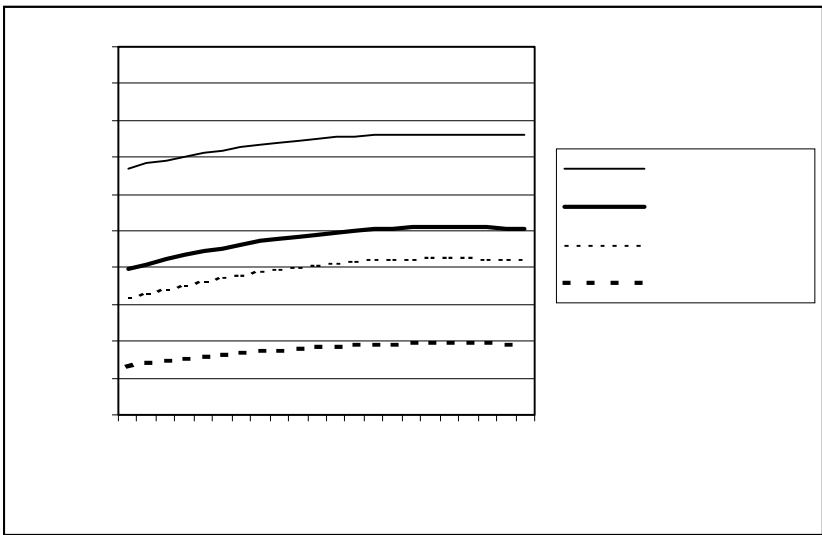
NB. Det er ikke muligt samtidig at få kontanthjælp og førtidspension

De vigtigste sammenhæng ses i Figur 21, der kombinerer oplysningerne om kontanthjælp, førtidspension og lokalområdet. I den øverste linje kombineres de egenskaber, der fremmer valgdeltagelsen, nemlig at man ikke får kontanthjælp eller førtidspension, og at man bor i lokalområder, der i almindelighed har en høj valgdeltagelse. I den nederste linje kombineres de egenskaber, der mindsker valgdeltagelsen, nemlig at få kontanthjælp og at bo i områder, der i almindelighed har en lav valgdeltagelse. De to midterste linjer viser valgdeltagelsen for de grupper, der har mere blandede egenskaber.

Valgdeltagelsen blandt de grønlændere, der kombinerer alle de positive egenskaber, er efter københavnsk standard høj og kun en smule lavere end kurven for de øvrige danske statsborgere i København (jf. Figur 18), der kombinerer disse egenskaber.¹³ Omvendt er valgdeltagelsen blandt de grønlændere, der kombinerer de negative egenskaber meget lav, men det er den jo også blandt de øvrige danske statsborgere. Når valgdeltagelsen blandt andre danskere alligevel i gennemsnit er så meget højere end blandt grønlændere, skyldes det først og fremmest, at mange grønlænderne får kontanthjælp eller førtidspension.

Grønlænderne er præget af det, der ovenfor er kaldt individuel mobilisering. Der er ingen tegn på kollektiv mobilisering af dem, tværtimod kan man se, at valgdeltagelsen er lavest i de områder, hvor der bor mange grønlændere.¹⁴ Det er stort set de samme faktorer, der har stor betydning for grønlændernes valgdeltagelse, som har betydning for andre danskere.

Figur 21. Valgdeltagelsen blandt grønlændere i Københavns Kommune i 1997. Betydningen af alder, at modtage kontanthjælp eller førtidspension og valgdeltagelsen i lokalområdet

Problemet er imidlertid, at så stor en andel af grønlænderne i Danmark – og vel specielt i København – er uden tilknytning til arbejdsmarkedet. En af konsekvenserne af dette forhold er, at valgdeltagelsen blandt grønlændere gennemgående er meget lav.

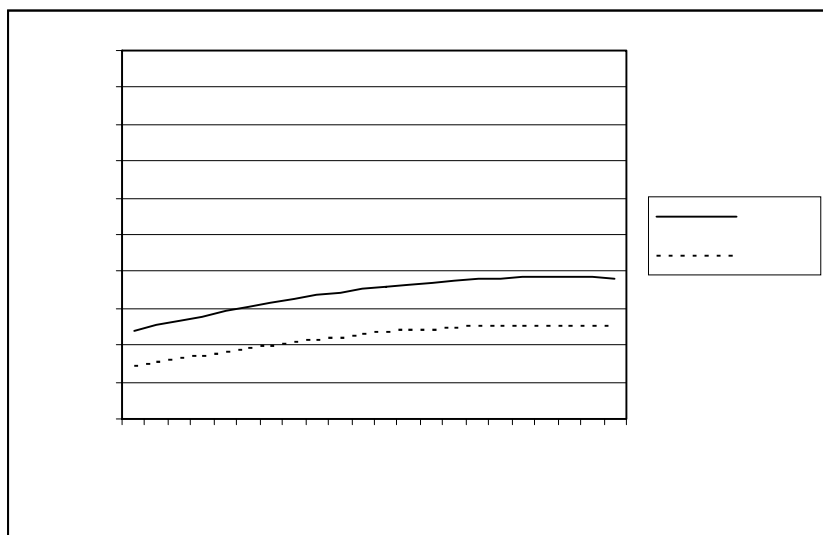
Somalierne i København og Århus

Af de større flygtningegrupper i Danmark er somalierne sammen med bosnierne dem, der er kommet sidst til landet. Somalierne er derfor også i helt dagligdags forstand dårligt integrerede i det danske samfund. Kun meget få har dansk statsborgerskab, kun meget få er tilknyttet arbejdsmarkedet, og langt de fleste lever af overførselsindkomster. Det gælder i særlig grad kvinderne. Umiddelbart ville man derfor også forvente, at somaliernes valgdeltagelse er meget lav.

Dette er da også tilfældet i København, hvor den eneste variabel af betydning for somaliernes valgdeltagelse er køn. Begge køn stemmer meget lidt, men kvinderne stemmer endnu mindre end mændene. Denne sammenhæng er vist i Figur 22. Somalierne i København er det klareste eksempel på en gruppe, hvor der hverken foregår individuel eller kollektiv

mobilisering. Den manglende individuelle mobilisering hænger naturligvis sammen med, at der endnu kun i begrænset omfang er sket en social integration af somalierne i det danske samfund. Man finder faktisk en noget højere valgdeltagelse i den meget lille gruppe af somaliere, der har boet længe i København, eller som har dansk statsborgerskab.

Figur 22. Valgdeltagelsen blandt somaliere i Københavns Kommune i 1997. Betydningen af alder og køn

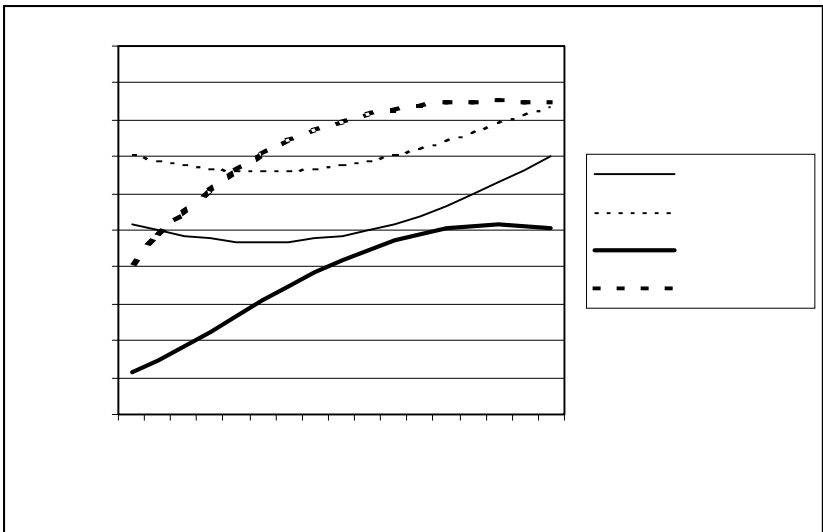

Billedet ændrer sig imidlertid fuldstændigt, når man går til somalierne i Århus. Her finder man en overraskende høj valgdeltagelse, og det gælder også for de somaliske statsborgere. Betydning for valgdeltagelsens omfang har alder, køn, civilstand og lokalområde.¹⁵ Størst betydning har alderen og lokalområdet, idet valgdeltagelsen er betydeligt højere for de somaliere, der bor tæt på andre somaliere i Gjellerup eller Hasle, end for andre somaliere – altså stik modsat, hvad vi så for grønlændernes vedkommende.¹⁶ I Figur 23 er vist valgdeltagelsens sammenhæng med alder for henholdsvis somaliske mænd og kvinder opdelt efter, om de bor i somaliertætte områder eller ej.

For kvindernes vedkommende ser man en meget stærk sammenhæng med alder, hvor de midaldrende stemmer mest, mens valgdeltagelsen specielt blandt de yngste kvinder er meget lav. Alderen har mindre betydning for mændene, og i øvrigt har sammenhængen en helt anden karakter end for

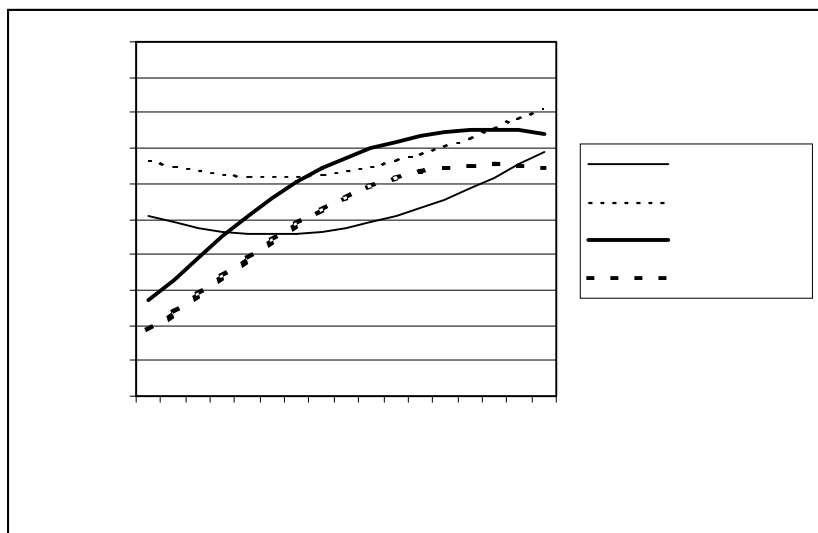
kvinderne. Først og fremmest stemmer de unge somaliske mænd forholdsvis meget. Samtidig viser det sig, at lokalområdet betyder mere for kvinderne end for mændene. Specielt de somaliske kvinder stemmer meget oftere, når de bor i områder med mange somaliere, end når de bor mere spredt. Blandt de somaliske mænd finder man et meget levende foreningsliv. Mændene har derfor andre steder at mødes end i lokalområdet, mens kvinderne ser ud til at være mere afhængige af de nære netværk.

Figur 23. Valgdeltagelsen blandt somaliere i Århus Kommune i 1997: Betydningen af alder, køn og somaliertætheden i lokalområdet

Endelig finder man blandt somaliere et samspil mellem køn og civilstand, som også - om end i svagere grad - genfindes hos en række af de øvrige grupper fra tredjelande. Ægteskabet har, som det fremgår af Figur 24, en klart positiv effekt på mændenes valgdeltagelse, men en lige så klar negativ på kvindernes. Dette er en forstærket version af de sammenhænge, vi også i tidligere perioder fandt i den danske befolkning. Ægteskabet betyder for både mænd og kvinder, at de bliver bedre integrerede i de lokale og familiemæssige netværk, og det betyder igen, at både mænd og kvinder i højere grad påvirkes af en traditionel normdannelse, der tildeler manden den udadvendte rolle, mens kvinderne i højere grad koncentrerer sig om hjem og børn.

Figur 24. Valgdeltagelsen blandt somaliere i Århus Kommune i 1997: Betydningen af alder, køn og civilstand

Somaliere i Århus er det klareste eksempel på en gruppe, der er stærkt kollektivt, men slet ikke individuelt mobiliseret. Som gruppe betragtet er somaliere marginaliserede i forhold til det danske samfund, men de har en høj valgdeltagelse i kraft af de interne netværk og mændenes foreningsliv. Der er næppe tvivl om, at der er gode forudsætninger til stede for en mobilisering af somaliere i Århus, men mobiliseringen er alligevel lidt overraskende i betragtning af, at der ingen somaliere var opstillet til kommunalvalget i 1997.

De to andre stærkt mobiliserede grupper, pakistanerne i København og tyrkerne i Århus, har i modsætning hertil haft egne kandidater opstillet og valgt (Togeb, 2000).

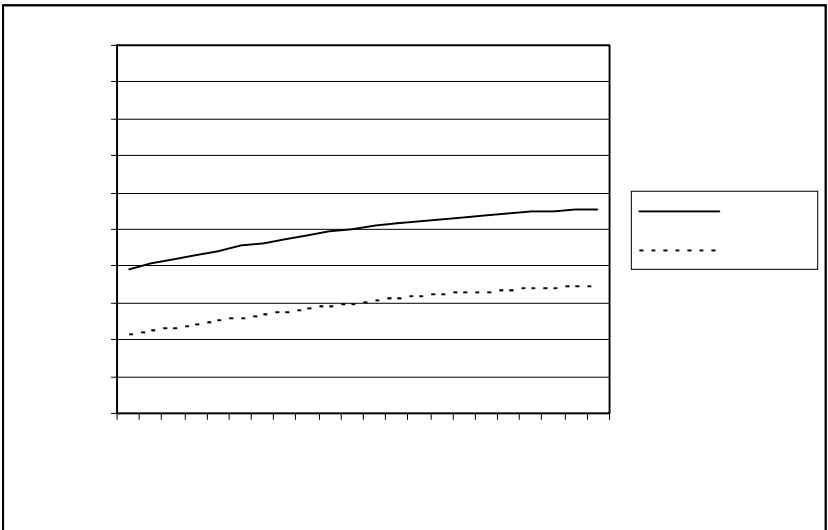
I øvrigt finder man blandt libaneserne et mønster, der minder lidt om somaliernes. I København er der visse tegn på en individuel mobilisering, mens der i Århus snarere er tegn på en kollektiv mobilisering. Men forskellene er dog ikke så ekstreme som for somaliernes vedkommende (Togeb, 1999).

Marokkanere i København

Marokkanerne er den mindste af de fire indvandrergrupper, der kom til Danmark som fremmedarbejdere i slutningen af 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne. Omkring halvdelen af alle marokkanere i Danmark bor i København. Som de andre store indvandrergrupper er også marokkanerne forholdsvis godt integrerede på det danske arbejdsmarked og forholdsvis mange har fået dansk statsborgerskab. Marokkanerne er et eksempel på en gruppe, hvor der sker en gradvis social integration i det danske samfund og i takt hermed også en gradvis individuel mobilisering. Men det er en forholdsvis langsommelig proces.

Til trods for, at der ved valget til Københavns Borgerrepræsentation i 1997 var opstillet to repræsentanter med marokkansk baggrund (som også blev valgt), er valgdeltagelsen forholdsvis lav, nemlig kun 38 procent. Forklaringen er, at der ingen kollektiv mobilisering er foregået blandt marokkanerne.

Figur 25. Valgdeltagelsen blandt marokkanere i Københavns Kommune i 1997. Betydningen af alder, statsborgerskab og kontanthjælp

Valgdeltagelsen blandt marokkanere varierer med køn, alder (dog ikke signifikant), civilstand, statsborgerskab og kontanthjælp, og det er statsborgerskabet, der har størst betydning. Figur 25 viser den samlede effekt af alder, statsborgerskab og kontanthjælp, og det fremgår, at der er omkring 20 pro-

centpoints forskel på valgdeltagelsen mellem marokkanere, der er i arbejde og har fået dansk statsborgerskab, og marokkanere, der er på kontanthjælp og har bevaret deres marokkanske statsborgerskab. Det fremgår således klart, at valgdeltagelsen stiger i takt med en bedre integration i det danske samfund.

Blandt marokkanerne finder man også et samspil mellem civilstand og køn. For mændenes vedkommende stiger valgdeltagelsen en del, når de er gift (16 procentpoint), mens effekten for kvindernes vedkommende er minimal (kun 5 procentpoint). Ugifte mænd har således også en lavere valgdeltagelse end ugifte kvinder. Det svarer nogenlunde til det mønster, man kunne finde i den danske befolkning omkring 1960 (Jeppesen & Meyer, 1964).

Mens begge de somaliske grupper viste sig at have ekstreme mobiliseringsmønstre, er marokkanernes mønster mere typisk for den mobilisering af etniske minoriteter fra tredjelande, der foregår i disse år. Den stærkeste individuelle mobilisering finder man blandt polakkerne, men også blandt iranere, jugoslavere, tyrkere og i mindre grad blandt vietnamesere (Togeb, 2000).

Forskellige mobiliseringsmønstre

Analyserne i dette kapitel har vist, at der er stor forskel både på omfanget af de forskellige nationalitetsgruppers valgdeltagelse og på valgdeltagelsens determinanter. Man finder ikke det samme ensartede billede, som vi i Kapitel 2 kunne påvise for danske statsborgeres vedkommende. Forklaringen er først og fremmest, at der i nogle grupper foregår en kollektiv mobilisering, der skaber en til tider overraskende høj valgdeltagelse.

For de vælgere, der kommer fra de andre nordiske lande eller fra EU-lande, ser man i hovedsagen to mønstre. For det første er der en række valgberettigede, der kun har boet kort tid i Danmark, og som ikke har fået dansk statsborgerskab. De oplever sig tilsyneladende som midlertidige gæster i Danmark og har en meget lav valgdeltagelse. For det andet finder man i den modsatte ende af spektret dem, der har boet lang tid i Danmark, og som har fået dansk statsborgerskab. De stemmer i samme omfang eller endog mere end danskfødte danske statsborgere.

Blandt de vælgere, der kommer fra tredjelande, finder man i det mindste tre forskellige mobiliseringsmønstre. For det første er der nogle grupper, der har oplevet en kollektiv mobilisering, og som i forhold til deres øvrige sociale ressourcer har en overraskende høj valgdeltagelse. Det gælder foruden somalierne i Århus først og fremmest pakistanere i København og tyrkere i

Århus. Tyrkerne i Århus er i øvrigt det bedste eksempel på en gruppe, hvor der både foregår en kollektiv og en individuel mobilisering (Togeby, 2000).

For det andet er der en række af grupperne fra tredjelande, der oplever en individuel mobilisering som en følge af en gradvis social integration i det danske samfund. Valgdeltagelsen stiger med øget integration på arbejdsmarkedet og med erhvervelsen af dansk statsborgerskab. I disse grupper finder man en middelhøj deltagelse ved kommunalvalget. Valgdeltagelsen er i øvrigt størst blandt polakkerne, mindre blandt iranerne og mindre endnu blandt jugoslavere og marokkanere.

Endelig finder man for det tredje nogle grupper, hvor valgdeltagelsen er meget lav, fordi der endnu ikke er sket en almindelig dagligdags integration i det danske samfund. Det gælder eksempelvis somaliere og til en vis grad også libanesere i København.

Når vi ser bort fra den kollektive mobilisering, er valgdeltagelsen blandt de forskellige nationalitetsgrupper i store træk bestemt af de samme integrations- og marginaliseringsfaktorer som blandt danskerne. Det særlige er statsborgerskabets betydning, der specielt for de grupper, der kommer fra Norden eller EU, spiller en afgørende rolle for valgdeltagelsen.

Derudover kan man iagttage nogle mere begrænsede forskelle i valgdeltagelsens determinanter, når man sammenligner den danske majoritet med minoriteterne fra tredjelandene. Alderen betyder gennemgående mere blandt de etniske minoriteter end blandt de indfødte danskere, og det samme gælder civilstanden. I nogle grupper optræder der også klare kønsforskelle, hvor mænd stemmer mere end kvinder, mens man i andre grupper støder på den omvendte sammenhæng, hvor kvinderne stemmer mere end mændene (for eksempel blandt pakistanere og polakker). Generelt spiller køn en større rolle blandt de etniske minoriteter end blandt danskfødte danskere, ofte også på den måde, at man finder delvist forskellige sammenhænge for de to køn (Togeby, 2000). Blandt de etniske minoriteter spiller køn i dag ofte den samme rolle som det gjorde i Danmark i den tidlige efterkrigsperiode.

Alt i alt bekræfter også disse analyser af de valgberettigede med udenlandsk baggrund, at valgdeltagelsen primært er bestemt af graden af social integration. Overordnet set er det altså den samme forklaring, der gælder for de etniske minoriteter som for den danske befolkning. Men i tilgift finder man, at en række af de etniske minoriteter har en overraskende høj valgdeltagelse, der synes skabt af en kollektiv mobilisering.

Påvisningen af den kollektive mobiliserings betydning er nok det mest bemærkelsesværdige, der er kommet ud af denne undersøgelse af valgdeltagelsen i Danmark i slutningen af 1990'erne.

Kapitel 4

Valgdeltagelse og demokrati

Borgernes deltagelse i valg er et centralt element i et demokratisk system. Da Europa gradvist blev demokratiseret i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede, var den lige og almindelige valget det afgørende tegn på og symbol for demokratiets frembrud. I de følgende år blev stigningen i valgdeltagelsen derefter et godt mål for den faktiske inddragelse af den brede befolkning i de demokratiske institutioner.

Den historie gentager sig nu i de nye demokratier i andre dele af verden. En høj og stigende valgdeltagelse kan ses som et tegn på et velfungerende demokrati i vækst, mens en faldende valgdeltagelse kan tolkes som en svækkelse. En høj valgdeltagelse signalerer nemlig, at det demokratiske system opfattes som legitimt, og at landets borgere ønsker at give udtryk for deres støtte til systemet ved at gå hen og stemme, mens en lav eller faldende valgdeltagelse signalerer, at styret har en svag legitimitet. Det er også baggrunden for, at det skabte så meget røre i Sverige, at valgdeltagelsen i 1998 faldt med 5 procentpoint til det laveste niveau siden 1950'erne (Benulf & Hedberg, 1999).

Men lige så vigtig som en høj valgdeltagelse er det, at valgdeltagelsen er ligeligt fordelt i befolkningen. Tager man udgangspunkt i en opfattelse af demokrati, der ikke blot lægger vægt på, at der foregår en konkurrence mellem forskellige elitegrupper, men også på, at der sker en inddragelse af befolkningen i beslutningsprocesserne (jf. Dahl, 1989; Pateman, 1970), bliver det vigtigt, at ikke blot nogle, men alle grupper deltager i betydeligt omfang. Det kan også ses som et udtryk for, at systemet mangler legitimitet, hvis bestemte sociale grupper undlader at stemme, selv om den generelle valgdeltagelse i øvrigt er høj. Såvel valgdeltagelsens højde som dens fordeling er derfor af betydning, når man skal karakterisere et demokratisk system.

Vi kan herefter ud fra dette ligheds- og legitimitetsperspektiv prøve at opsummere resultaterne af de ovenstående analyser til en karakteristik af det demokratiske system i Danmark.

Til de positive træk hører, at man i forbindelse med både folketingsvalg og kommunalvalg har en stabil, høj valgdeltagelse, der ved folketingsvalgene i de seneste 20 år har svinget omkring 85 procent og ved kommunalvalgene omkring 70 procent. Det kan kun tolkes på den måde, at der i

Danmark faktisk eksisterer en levende norm om, at man bør møde op på valgdagen og afgive sin stemme.

Det ser også ud til, at normen om at stemme overføres til nye generationer i mindst samme omfang som tidligere. Sammenligningen af de forskellige aldersgruppers valgdeltagelse i 1999 og 1958 viser tydeligt, at de unge i dag begynder at stemme i en tidligere alder end unge i 1950'erne. Der er således ikke nogen langtidsudvikling, der i dag kan skabe bekymring med hensyn til integrering af nye generationer i vælgerkorpset.

På nogle områder er der ligefrem tale om demokratiske fremskridt. Således har vi for første gang kunnet dokumentere, at kvinder stemmer i samme omfang som mænd, ja, bortset fra de ældste grupper stemmer kvinder endda lidt oftere end mænd. Hermed er en forskel i valgdeltagelsen på 25 procentpoint mellem mænd og kvinder gradvist blevet elimineret. Det kan tolkes på den måde, at kvinder i dag i mindst samme omfang som mænd oplever en forpligtelse eller tilskyndelse til at afgive deres stemme.

På samme måde er det et positivt udviklingstræk, at i hvert fald nogle grupper af etniske minoriteter inddrages i kommunalvalgene på lige fod med andre borgere i det danske samfund. De bedste eksempler herpå er pakistannerne i København og tyrkerne i Århus. I begge tilfælde er der tale om indvandrergrupper, der efterhånden har opholdt sig lang tid i Danmark, og som i hvert fald delvist er blevet integreret i dagliglivet i Danmark, således at de også har kandidater opstillet på de etablerede partiers lister til kommunalvalgene.

Men samtidig er der i begge de to grupper foregået en kollektiv mobilisering af hele den etniske gruppe, således at valgdeltagelsen er fuldt på højde med valgdeltagelsen blandt danskfødte danskere. Af væsentlig betydning for denne udvikling har det formodentlig været, at den danske kommunal valglov med dens regler om personvalg indeholder stærke incitamenter til en sådan mobilisering (jf. Togeby, 1999).

På den anden side er det ikke alle de fremlagte resultater, der bidrager til den slags optimistiske konklusioner. Først og fremmest er valgdeltagelsen ikke ved alle typer af valg på et højt niveau. Valgdeltagelsen ved kommunalvalgene ligger – ganske vist stabilt – omkring 15 procentpoint under valgdeltagelsen til folketingsvalgene, og valgdeltagelsen til EU-valgene svinger omkring et uacceptabelt niveau på 50 procent. Så valgdeltagelsesnormen er trods alt ikke stærkere, end at den varierer med arten af valg. Det spørgsmål vil vi vende tilbage til nedenfor.

Det mest bekymrende træk vedrørende valgdeltagelsens højde er imidlertid nok den meget lave valgdeltagelse til de kommunale valg i Københavns kommune. På intet tidspunkt i 1980'erne og 1990'erne har valgdæl-

tagelsen her været over 60 procent. Da borgerne i København udnytter deres valgret til Folketinget i nogenlunde samme omfang som landets øvrige borgere, må der være specielle forhold i forbindelse med kommunalpolitikken i København, der svækker deltagelsesnormen. Og eksperimentet med bydelsrådene synes i hvert fald ikke i første omgang at have bidraget til en løsning af de eksisterende problemer.

Men også hvad angår valgdeltagelsens fordeling mellem forskellige sociale grupper, er der i de foregående kapitler fremkommet resultater, der må give anledning til bekymring. I både Århus og København er der 55 procentpoint forskel mellem valgdeltagelsen i de grupper, der kombinerer alle de integrerende og deltagelsesfremmende egenskaber, og dem, der kombinerer alle de marginaliserende og deltagelsesvækkende egenskaber. I disse allersvageste grupper, som ganske vist ikke er store, men som består af personer, der er ugifte, modtager kontanthjælp eller førtidspension, og som bor i belastede boligkvarterer, ligger valgdeltagelsen i København i underkanten af 30 procent, mens den i Århus ligger omkring 40 procent. Det er ikke en imponerende valgdeltagelse. Størst udslag giver tydeligvis den manglende tilknytning til arbejdsmarkedet, der kommer til udtryk ved at modtage kontanthjælp.

Vi har på dette område ikke nogen mulighed for at sammenligne med ældre undersøgelser, så det er ikke muligt at udtale sig om, hvorvidt dette er en forværring eller blot en reproduktion af gamle skel. Men vi ved, at der i dag er langt flere mennesker, der modtager kontanthjælp eller førtidspension, end der var 1950'erne, 1960'erne og 1970'erne. Den samlede effekt på valgdeltagelse må derfor være større.

Der er en tæt sammenhæng mellem disse konklusioner vedrørende arbejdsmarkedstilknytningens betydning og de resultater, undersøgelsen har fremlagt vedrørende grønlændernes lave valgdeltagelse. Situationen er nemlig den, at de grønlændere, der lever i Danmark, i langt større omfang end andre danskere er uden tilknytning til arbejdsmarkedet. Grønlændernes gennemsnitlige valgdeltagelse bliver derfor også meget lav.

Endelig har analysen også vist, at de udenlandske statsborgere som helhed ikke deltager i de kommunale valg i større omfang. Med undtagelse af de ovenfor nævnte grupper, der er blevet kollektivt mobiliserede, gælder det i almindelighed, at de etniske minoriteter stemmer til kommunalvalgene i takt med, at de socialt og økonomisk er blevet integrerede i det danske samfund. Og da de fleste af de etniske minoriteter kun er svagt integrerede, er deres valgdeltagelse tilsvarende lav.

Lægger man de socialt marginaliserede sammen med de etnisk marginaliserede, bliver resultatet en ikke ubetydelig gruppe, hvis valgdeltagelse

er lav, og som næppe føler sig forpligtet af normen om at stemme. Det, der kan give anledning til bekymring, er således næppe, at der er sket en generel svækkelse af normen om, at man som borger skal deltage i politiske valg, men at der er bestemte grupper, som aldrig har fået del i denne norm.

Hvis den generelle konklusion er, at valgdeltagelse først og fremmest er motiveret af den enkelte borgers ønske om at leve op til samfundets norm om at stemme, må man som sagt undre sig over, at valgdeltagelsen varierer så meget mellem folketingsvalg, kommunalvalg og EU-valg.

Integrationshypotesen kan således ikke forklare, at deltagelsen ved folketingsvalg ligger mere end 15 procentpoint højere end ved kommunalvalg, og at deltagelsen ved kommunalvalg ligger omkring 20 procentpoint over deltagelsen i valg til Europa-Parlamentet. Man bliver nødt til at inddrage, at følelsen af, at deltagelse i valg er en borgerpligt, er betinget af den legitimitet, som de valgte organer har hos borgerne. Jo mere berettiget man føler, at det er, at et bestemt politisk organ træffer politiske beslutninger, jo stærkere føler man sikkert pligten til at deltage i valget af dette organ.

En lavere legitimitet kan nok forklare en lavere deltagelse ved valgene til Europa-Parlamentet, da der her er tale om en ny institution, som ligger langt væk fra borgernes hverdag, og hvis rolle i den europæiske beslutningsproces ikke blot er vanskelig at gennemskue, men også omstridt. Derimod er det vanskeligere at forestille sig, at de kommunale råd, der både er forholdsvis tæt på borgerne og veletablerede, skulle være mindre legitime end Folketinget.

Derfor vidner forskellene i deltagelsen ved valget af de forskellige organer også om, at der er andet end borgerpligten og den dermed forbundne legitimitet, der spiller en rolle for borgernes valgdeltagelse. Her er det nærliggende at antage, at de valgte organers betydning for varetagelsen af borgernes interesser – eller måske snarere deres oplevede betydning – spiller en væsentlig rolle. Oplevelsen af organernes betydning bestemmes ikke alene af deres kompetence og rækkevidden af de beslutninger, som de træffer, men også af den omtale, de gøres til genstand for i medierne. Deltagelsesnormen skal derfor suppleres med borgernes vurdering af de valgte organers betydning og deres interesse for, hvad disse organer foretager sig (jf. Goul Andersen, 1993). Sammenfattende kan en hypotese om forskellen mellem deltagelsesniveauet ved de tre former for valg derfor udtrykkes som vist i Figur 26.

Figur 26. Hypotese om determinanter for deltagelse i forskellige former for valg

	Høj legitimitet	Lav legitimitet
Stor betydning og opmærksomhed	Folketing	
Mindre betydning og opmærksomhed	Kommunalbestyrelse	Europa-Parlamentet Bydelsrådene i København

Spørgsmålet om de politiske organers oplevede betydning kan ikke besvares på grundlag af det datamateriale, der ligger til grund for denne undersøgelse. Dertil vil surveyundersøgelser være mere velegnede, fordi det ikke blot er organernes faktiske betydning, men deres oplevede betydning, der er bestemmende for, om vælgerne overvinder de omkostninger, der er forbundet med at afgive sin stemme.

De valgte organers legitimitet og oplevede betydning angiver næppe tilsammen en udtømmende forklaring på forskellene i deltagelsesniveauet ved valg til de nævnte politiske organer. Valgsystemet, partisystemet og andre institutionelle forhold spiller utvivlsomt også en rolle.

Endelig angiver opstillingen af determinanter i Figur 26 ikke noget om, hvordan legitimiteten er blevet opbygget. Det er selvfølgelig ikke noget, der sker fra den ene dag til den anden. Valgdeltagelsen i forbindelse med folketingsvalg steg således jævnt gennem omkring 100 år, indtil den nåede det gennemsnitlige niveau på 80-90 procent, hvor den nu har stabiliseret sig. Noget peger også i retning af, at den kollektive mobilisering af navnlig bønderne og arbejderne i sin tid spillede en afgørende rolle for at integrere nye dele af befolkningen i det politiske liv. Det kan i øvrigt ses som en parallel til den kollektive mobilisering, som i disse år foregår blandt nogle af de etniske minoriteter i Danmark.

Alt i alt har de foretagne analyser af valgdeltagelsen ved kommunalvalgene i København og Århus kommuner i 1997 tegnet et billede af demokratiets funktion i Danmark, der indeholder mange positive træk, men også en række mere negative. Først og fremmest har valgdeltagelsen i Danmark – i modsætning til Norge og Sverige – været stabil over en meget lang periode. Der er heller ikke nogen tegn på, at der er sket en generel svækkelse i til-

slutningen til normen om, at det er enhver borgers pligt at deltage i politiske valg.

Til gengæld er der meget klare tegn på, at der eksisterer en polarisering i befolkningen mellem de velfungerende og velintegrerede borgere, som lever op til normen og dermed bidrager til systemets legitimitet, og så de marginaliserede svage grupper af kontanthjælpsmodtagere, førtidspensionister og dårligt integrerede medlemmer af de etniske minoriteter, der ikke har del i denne norm og derfor kun deltager sporadisk.

Noter

1. Danmarks Statistik gennemførte i forbindelse med kommunalvalgene i 1981 og 1985 totalundersøgelser af udenlandske statsborgeres valgdeltagelse (*Nyt fra Danmarks Statistik*, 1982; *Statistiske Efterretninger, Befolkninger og valg*, 1986). Indvandrersituationen i Danmark har imidlertid ændret sig radikalt i Danmark siden begyndelsen af 1980'erne.
2. Ulempen ved logistisk regression er til gengæld, at regressionskoefficienterne ikke er umiddelbart tolkelige som ved almindelig lineær regression.
3. Som uafhængige variabler i den logistiske regressionsanalyse er indgået køn, alder, alder^2 (alder forudsættes nemlig at være kurvelineær) og to interaktionsled, nemlig $\text{køn} \cdot \text{alder}$ og $\text{køn} \cdot \text{alder}^2$. For Århus Kommunes vedkommende er resultatet eksempelvis blevet en regressionsligning med følgende værdier:
$$\text{Logit} = -1,6000 + 0,5560 \cdot \text{køn} + 0,1174 \cdot \text{alder} - 0,0011 \cdot \text{alder}^2 - 0,0398 \cdot \text{køn} \cdot \text{alder} + 0,0005 \cdot \text{køn} \cdot \text{alder}^2.$$

Kurven for kvinderne er derefter blevet tegnet ved først at beregne de forventede værdier, der fremkommer, når man tildeler variabelen "køn" værdien 0 og derefter lader aldersvariablen antage værdierne fra 18 til 80. De forventede værdier er så blevet omregnet til sandsynligheder, der kan læses som procenter. Derefter er kurven for mændene blevet tegnet ved at beregne de forventede værdier, der fremkommer, når man tildeler "køn" værdien 1 og på samme måde lader aldersvariablen variere mellem 18 og 80. Også disse forventede værdier er derefter blevet omregnet til sandsynligheder. Der er også i undersøgelserne indgået vælgere over 80 år, men da det for mange kategoriers vedkommende vil blive et forsvindende antal personer, der tilhører disse alderskategorier, har vi valgt at begrænse præsentationen af data til aldersgruppen 18-80 år.

Det er den her beskrevne teknik, der anvendes til at vise resultaterne af analyserne i resten af dette kapitel. Ved at anvende regressionsligningen som grundlag for at afbilde sammenhængen (i stedet for de faktiske stemmeprocenter) opnår vi to ting: For det første jævnes kurverne ud, så man bedre kan identificere de overordnede sammenhænge, og for det andet er det muligt på denne måde at kontrollere for stribevis af yderligere variabler og stadigvæk vise resultaterne på en overskuelig måde.
4. Da man kun kan modtage kontanthjælp og førtidspension, indtil man er berettiget til folkepension, er sammenhængene i dette afsnit kun vist for aldersgrupperne 18-65 år.
5. Der er ved den logistiske regression blevet kontrolleret for alder, civilstand, kontanthjælp, førtidspension og herkomst eller fødested.

6. Analyserne er gennemført separat for hver kommune, idet en model med alle de forklarende variabler, som er omtalt i tidligere afsnit, og de tilhørende betingede sammenhænge er blevet analyseret. Modellen er reduceret ved at fjerne alle insignifikante betingede sammenhænge og yderligere nogle betingede sammenhænge, der er signifikante, men så små, at de er uinteressante.

Signifikans er anvendt til at fravælge variabler og betingede sammenhænge, selvom det er populationsdata, hvor alle sammenhænge er reelle. Sammenhængenes signifikansniveau er dermed brugt som en indikator for om sammenhængene er så stærke, at de også er interessante. Det foreliggende datasæt skaber dog særlige metodiske problemer på grund af det store antal cases. Normalt vil man i den multivariate analyse reducere modellen ved at fjerne de interaktionsled, der ikke har signifikant effekt på den afhængige variabel. Med så mange cases som 200-400.000 er stort set alle tænkelige sammenhænge imidlertid signifikante. Alligevel er mange sammenhænge så svage, at de er uinteressante. For at skabe mere overblik har vi derfor fjernet alle interaktionsled, der ikke er signifikante på mindst 0.0001-niveauet samt yderligere nogle stykker, der fortsat viste sig at være yderst svage.

7. For Københavns kommune fremkom følgende slutmodel:

$$L = -1,6332 - 0,0039 * \text{alder} + 0,0000879 * \text{alder}^2 + 0,3283 * \text{civilstand} - 0,3806 * \text{fødested} + 1,4792 * \text{førtidspension} - 0,6332 * \text{kantanthjælp} - 1,7833 * \text{varighed af bopæl} + 3,3169 * \text{valgdeltagelse i lokalområdet} - 0,0989 * \text{alder} * \text{førtidspension} + 0,0011 * \text{alder}^2 * \text{førtidspension} + 0,0892 * \text{alder} * \text{varighed af bopæl} - 0,0009 * \text{alder}^2 * \text{varighed af bopæl}.$$

8. For Århus kommune fremkom følgende slutmodel:

$$L = +2,0070 - 0,1048 * \text{alder} + 0,0008 * \text{alder}^2 - 1,9813 * \text{civilstand} - 4954 * \text{herkomst} - 0,7162 * \text{førtidspension} - 0,8766 * \text{kantanthjælp} - 3,6657 * \text{valgdeltagelse i lokalområdet} + 0,0868 * \text{alder} * \text{civilstand} - 0,0006 * \text{alder}^2 * \text{civilstand} + 0,4197 * \text{herkomst} * \text{kantanthjælp} + 0,2441 * \text{alder} * \text{valgdeltagelse i lokalområdet} - 0,0021 * \text{alder}^2 * \text{valgdeltagelse i lokalområdet}.$$

Interaktionseffekten mellem herkomst og kantanthjælp betyder, at effekten af at modtage kantanthjælp er større for vælgere med dansk herkomst end for vælgere med udenlandsk herkomst. Den forventede valgdeltagelse for vælgere med dansk herkomst, som ikke modtager kantanthjælp, er 78 procent og 59 procent for vælgere med dansk herkomst, som modtager kantanthjælp. De tilsvarende tal for vælgere med udenlandsk herkomst er 68 procent og 56 procent. Interaktionseffekterne, hvori alder indgår, fremgår af figureerne.

9. Når analyserne foretages ved hjælp af logistisk regression, er det ikke muligt at beregne modellernes forklarede varians. Der er imidlertid blevet konstrueret forskellige mål, der skulle kunne anvendes som erstatning herfor. Det mest udbredte af disse er Nagelkerkes R^2 . Målt hermed har den samlede model for Kø-

benhavns vedkommende en styrke på 0,07 og for Århus vedkommende en styrke på 0,10.

10. Denne analyse er foretaget ved at lave en kombineret datafil med alle knap 630.000 vælgere fra Århus og Københavns kommuner og derefter inddrage kommune som en ekstra forklarende variabel. Variablerne for København og Århus er slået sammen i den fælles fil. I den forbindelse skal det bemærkes, at for Århus Kommune er også medtaget, om vælgerne har boet kort eller længe i kommunen, selv om der er vælgere, som er registreret forkert på variabelen. Desuden er der lavet en fælles variabel med udenlandsk baggrund, selv om det er fødested, som er registreret i Københavns Kommune og herkomst i Århus Kommune. Endelig er valgdeltagelsen i lokalområdet ikke inddraget i den fælles analyse af de to kommuner.
11. Man kunne umiddelbart forestille sig, at der i forbindelse med en individuel mobilisering ville optræde positive sammenhænge med varigheden af ophold i Danmark, således som det er tilfældet for borgere fra Norden eller EU. De empiriske analyser har imidlertid afkræftet dette. Forudsætningen for, at opholdets varighed i Danmark eller kommunen har en positiv sammenhæng med valgdeltagelsen er nemlig, at der også i øvrigt er sket en individuel mobilisering. Opholdets varighed viser sig ikke at have nogen selvstændig betydning.
12. Når der bortses fra analysen af grønlænderne, indgår der ikke i analyserne i dette kapitel variabelen "modtager førtidspension". Der er kun meget få udenlandske statsborgere, der modtager førtidspension, og vi har derfor simplificeret analysen ved at udelade denne variabel.
13. Figurene for de etniske minoriteter viser kun aldersgruppen 18-60 år, da der er meget få personer over 60 år.
14. Der bor relativt flest grønlændere i de områder, der generelt har lav valgdeltagelse.
15. I analyserne af somaliere og marokkanerne er anvendt andre kodninger af lokalsamfundsvariablen end ellers i denne undersøgelse. I stedet for at opdele områderne efter valgdeltagelse, er de opdelt efter tætheden af henholdsvis somaliere og marokkanere i området.
16. Desværre har vi på grund af dataproblemer måttet udelade oplysningerne om varigheden af den enkeltes ophold i Århus kommune af analysen. Hvis vi havde kunnet inddrage også denne variabel, ville den antagelig have spillet en ikke ubetydelig rolle.

Litteratur

- Aldrich, John H. (1993). "Rational Choice and Turnout", *American Journal of Political Science*, Vol. 37, pp. 246-278.
- Bennulf, Martin & Per Hedberg (1999). "Utanför demokratin. Om det minskade valdeltagandets sociale och politiska rötter", pp. 75-135 i Cathrin Andersson et al., *Valdeltagande i förändring*, Demokratiutredningens forskarvolym, XII, Stockholm.
- Bjørklund, Tor (1999). *Et lokalvalg i perspektiv. Valget i 1995 i lys av sociale og politiske endringer*, Oslo: Tano Aschehoug.
- Blais, André, Robert Young & Miriam Lapp (2000). "The calculus of voting: An empirical test", *European Journal of Political Research*, Vol. 37, pp. 181-200.
- Blondel, Jean, Richard Sinnott & Palle Svensson (1998). *People and Parliament in the European Union: Participation, Democracy and Legitimacy*. Oxford: Clarendon Press.
- Dahlerup, Drude (1984). "Kvinderne – en ny vælgergruppe?", pp. 246-268 i Jørgen Elklit og Ole Tonsgaard (red.), *Valg og vælgeradfærd. Studier i dansk politik*, Århus: Politica (2. udg. 1986).
- Dahl, Robert A. (1989). *Democracy and its critics*, New Haven and London: Yale University Press.
- Dalton, Russell J. & Martin P. Wattenberg (1993). "The Not So Simple Act of Voting", pp. 193-218 i Ada W. Finifter (ed.), *Political Science: The State of the Discipline II*, Washington, DC: The American Political Science Association.
- Elklit, Jørgen (1997). "Kommunernes partisystemer", pp. 35-47 i Jørgen Elklit & Roger Buch Jensen (red.), *Kommunalvalg*, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Elklit, Jørgen & Roger Buch Jensen (red.) (1997). *Kommunalvalg*, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Font, Joan & Rosa Virós (1995). "Catalan electoral abstention: a critical review", pp. 11-39 i Joan Font & Rosa Virós (eds.), *Electoral Abstention in Europe*, Workshop Barcelona, 7, Barcelona: Institut di Ciències i Socials.
- Franklin, Mark N. (1996). "Electoral Participation", pp. 216-235 i Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi & Pippa Norris (eds.), *Comparing Democracies. Elections and Voting in Global Perspective*, Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE.

- Goul Andersen, Jørgen (1993). "Politisk deltagelse i 1990 sammenlignet med 1979", pp. 45-74 i Johannes Andersen et al., *Medborgerskab. Demokrati og politisk deltagelse*, Herning: Systime.
- Hviid Nielsen, Torben (1994). "Medborgerskabets dyder og samfundsmoraler", pp. 93-123 i Johannes Andersen & Lars Torpe (red.), *Demokrati og politisk kultur*, Herning: Systime.
- Holmberg, Sören (1990). "Att rösta eller inte rösta", pp. ??-?? i Mikael Gilljam & Sören Homberg, *Rött, Blått Grönt: En bok om 1988 års riksdagsval*, Stockholm: Bonniers.
- Jeppesen, Jens & Poul Meyer (1964). *Sofavælgerne. Valgdeltagelsen ved danske folketingsvalg*, Århus: Institut for Statskundskab ved Aarhus Universitet.
- Københavns Kommune (1997). "Valgdeltagelsen ved bydelsrådsvalget i København den 21. maj 1996", *Orientering fra Københavns Kommune, Statistisk Kontor*, 20, pp. 1-15.
- Lijphart, Arend (2000). "Turnout", pp. 314-322 i Richard Rose (ed.), *International Encyclopedia of Elections*, Washington, D.C.: CQ Press.
- Lipset, Martin Seymour (1960). *Political Man*, London: Heineman.
- Martikainen, Tuomo & Risto Yrjönen (1991). *Voting, parties and social change in Finland*, Research papers, 187, Helsinki: Statistikcentralen.
- Milbrath, Lester W. & M.L. Goel (1977). *Political Participation*, Second Edition, Chicago: Rand McNally College Publishing Company.
- Mouritzen, Poul Erik (1997). "I stemmeboksen: Hvem kommer dér - og hvorfor?", pp. 262-294 i Jørgen Elklit & Roger Buch Jensen (red.), *Kommunalvalg*, Odense: Odense Universitetsforlag.
- Niemi, Richard G., Harold W. Stanley & C. Lawrence Evans (1984). "Age and turnout among the newly enfranchised: Life cycle versus experience effects", *European Journal of Political Research*, Vol. 12, pp. 371-386.
- Nyt fra Danmarks Statistik*, 1982 nr. 71 (13. april 1982), København: Danmarks Statistik.
- Pateman, Carole (1970). *Participation and Democratic Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Rasmussen, Erik (1969). *Komparativ Politik 2*, København: Gyldendal.
- Rose, Richard (1997). "Evaluating Election Turnout", pp. 35-47 i *Voter Turnout from 1945 to 1997: a Global Report on Political Participation*, 2nd edition, Stockholm: International IDEA.
- Rosenstone, Steven J. & John Mark Hansen (1993). *Mobilization, Participation, and Democracy in America*, New York: Macmillan.

- Statistiske Efterretninger, Befolkninger og valg*, 1986: 7 (23. juli 1986), København: Danmarks Statistik.
- Statistisk Årbog for Århus* (1960). Århus: Århus Kommunes Statistiske kontor.
- Svensson, Palle (1984). "De unge – en ny vælgergruppe?" pp. 229-244 i Jørgen Elklit & Ole Tonsgaard (red.), *Valg og vælgeradfærd. Studier i dansk politik*, Århus: Politica (2. udg. 1986).
- Svensson, Palle & Lise Tøgeby (1986). *Politisk opbrud. De nye mellemlags græsrodsdeltagelse: Årsager og konsekvenser belyst ved en ungdomsundersøgelse*, Århus: Politica.
- Teixeira, Ruy A. (1987). *Why Americans Don't Vote: Turnout Decline in the United States, 1960-1984*, New York: Greenwood Press.
- Teorell, Jan & Anders Westholm (1999). "Att bestämma sig för att vara med och bestämma. Om varför vi röstar - allt mindre", pp. 137-204 i Cathrin Andersson et al., *Valdeltagande i förändring*, Demokratiutredningens forskarvolyt, XII, Stockholm: SOU.
- Tingsten, Herbert (1937). *Political Behaviour. Studies in Election Statistics*, London: P.S. King.
- Tøgeby, Lise (1994). *Fra tilskuere til deltagere. Den kollektive politiske mobilisering af kvinder i Danmark i 1970'erne og 1980'erne*, Århus: Politica.
- Tøgeby, Lise (1999). "Immigrants at the Polls: Immigrant and Refugee Participation in Danish Local Elections", pp. 297-320 i Erik Beukel et al. (eds.), *Elites, Parties and Democracy. Festschrift for Professor Mogens N. Pedersen*, Odense: Odense University Press.
- Tøgeby, Lise (2000). "Kan kvinder også stemme? Om politisk mobilisering af de etniske minoriteters kvinder", pp. 158-196 i Peter Kurrild-Klitgaard, Lars Bille & Tom Bryder (red.), *Valg, vælgere og velfærdsstat. Festschrift til Hans Jørgen Nielsen*, København: Forlaget Politiske Studier.
- Verba, Sidney & Norman H. Nie (1972). *Participation in America. Political Democracy and Social Equality*, New York: Harper and Row.
- Verba, Sidney, Norman H. Nie & Jae-on Kim (1978). *Participation and Political Equality: A Seven Nation Comparison*, Cambridge & New York: Cambridge University Press.
- Verba, Sidney, Henry E. Brady & Kay Lehman Schlozman (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Wolfinger, Raymond E. & Steven J. Rosenstone (1980). *Who Votes?*, New Haven: Yale University Press.

Århus Kommune (1999). *Undersøgelse af valgdeltagelsen ved kommunalvalget den 18. november 1997 i Århus Kommune*, Århus: Århus Kommunes Statistiske Kontor.

Om forfatterne

Jørgen Elklit er dr.scient.pol. og professor i statskundskab ved Aarhus Universitet. Blandt hans seneste arbejder er *Kampen om kommunen* (red. sammen med Mogens N. Pedersen, 1995) og *Kommunalvalg* (red. sammen med Roger Buch Jensen, 1997). Hertil kommer en række artikler om problemer i forbindelse med valg- og demokratistøtte til nye demokratier.

E-mail: elklit@ps.au.dk.

Birgit Møller er cand.scient.pol. og akademisk medarbejder ved Magtudredningen. Har skrevet bogen *Oplevet diskrimination* (1999) sammen med Lise Tøgeby.

E-mail: birgitm@ps.au.dk.

Palle Svensson er dr.scient.pol. og lektor i statskundskab ved Aarhus Universitet. Blandt hans seneste arbejder er *People and Parliament in the European Union: Participation, Democracy and Legitimacy* (sammen med Jean Blondel og Richard Sinnott, 1998) og artikler om folkeafstemninger i Danmark.

E-mail: pal@ps.au.dk.

Lise Tøgeby er dr.scient.pol. og professor i statskundskab ved Aarhus Universitet og formand for Magtudredningens forskningsledelse. Hun har i de senere år primært publiceret om danskernes holdninger til indvandrere og flygtninge og om indvandreteres medborgerskab.

E-mail: ltøgeby@ps.au.dk.

Udgivelser fra Magtudredningen

Bøger

Jørgen Goul Andersen, Peter Munk Christiansen, Torben Beck Jørgensen, Lise Togeby & Signild Vallgård (red.) (1999). *Den demokratiske udfordring*. København: Hans Reitzels Forlag.

Skrifter

Erik Oddvar Eriksen (1999). *Is Democracy Possible Today?* Århus: Magtudredningen.

Ole Hammer & Inger Bruun (2000). *Etniske minoriteters indflydelseskanaler*. Århus: Magtudredningen.

Jens Peter Frølund Thomsen (2000). *Magt og indflydelse*. Århus: Magtudredningen.

Jørgen Elklit, Birgit Møller, Palle Svensson & Lise Togeby (2000). *Hvem stemmer - og hvem stemmer ikke?* Århus: Magtudredningen.

Jacob Gaarde Madsen (2000). *Mediernes konstruktion af flygtninge- og indvandrerspørgsmålet*. Århus: Magtudredningen.